

Oud-Dordrecht, 2001

19^e jaargang, nummer 3

Het eind van het jaar komt weer in zicht. Een tijd om, voorzien van voldoende leesstof, lekker rustig te gaan zitten lezen. Ook wij hebben weer het nodige voor u verzameld en geschreven.

Zo komt Johan Hendriks, onze stadsarcheoloog, op ons verzoek nog eens terug op het jaarboek *Van der stede muere*. Aan de hand van een aantal duidelijke kaarten laat hij de uitleggingen, uitbreidingen, van onze stad zien. Ook geeft hij een korte toelichting bij het boek *Heilig en Profaan 2*, een boek over laatmiddeleeuwse pelgriminsignes, waaraan hij ook meewerkte. We laten hierbij enkele insignes zien.

In deel 2 over de Dordtse boekdrukkers en uitgevers uit de 16e en 17e eeuw vraagt Jan Alleblas aandacht voor François Boels en Nicolaes Vincentsz van Spierincxhouck. Beiden werden tegen het einde van de 16e eeuw geboren in Rotterdam en vestigden zich op jonge leeftijd in Dordrecht als uitgever / boekhandelaar respectievelijk als boekdrukker.

In de serie interviews is er ditmaal een gesprek met de Dordtse ereburgeres en oud-docente mevrouw Charlotte van Praag. Hoewel reeds op hoge leeftijd volgt zij de huidige ontwikkelingen nog op de voet en geeft daar haar commentaar op.

De heer J. Berger leverde een artikel over Dordtse houthandel aan de Weeskinde-rendijk. De geschiedenis van het bedrijf komt uitgebreid aan de orde. Ook voorzag de heer Berger ons van diverse mooie afbeeldingen.

Een ander verhaal gaat over het bezoek dat de inmiddels 90-jarige professor Renaud aan onze stad bracht. De opgravingen bij het *Huis te Merwede* markeerden het begin van zijn carrière. Hij en zijn medewerkers hebben er tussen 1941 en 1943 gegraven.

Bijzondere aandacht is er voor Johan Willem Friso die 14 juli 1711 in het Hollands Diep verdronk. Op de middenpagina's plaatsten we een fraaie afbeelding van deze tragische gebeurtenis.

Van mevrouw H.W.G. van Blokland-Visser ontvingen we het materiaal voor het verhaal achter een kapiteinsvlag. Het fregatschip Bato neemt in dit artikel een belangrijke plaats in.

Aan het eind van het tijdperk van de gulden heeft het gemeentebestuur besloten een drietal Dordtse florijnen uit te geven. Speciaal voor onze lezers van buiten de stad besteden wij hier aandacht aan.

Verder is er een fotoquiz over de molen *Kijck over den Dijck* met fraaie prijzen. De foto's werden speciaal voor ons gemaakt door Ernst Verwaal.

Ingesloten in ons blad vindt u twee stukken. Eén over Museum Mr. Simon van Gijn en één over een boek dat historica Arianne Baggerman schreef. Zij leverde tevens een uitgebreide bijdrage aan ons blad.

De agenda en andere korte berichten kunt u op veler verzoek achterin vinden. We wensen u bij het lezen van dit alles weer veel plezier toe.

Een wandeling langs het verleden met professor Renaud

Quirine Verwaal

Donderdag, 26 juli 2001, een warme mooie zomerdag om 1 uur 's middags. Professor Renaud zit voor het station op een bankje te wachten op een afvaardiging van onze vereniging, die met hem een wandeling zal gaan maken langs archeologische bezienswaardigheden in Dordrecht. Jan Koonings en ik komen elkaar voor het station tegen; we kennen de professor niet, lopen langs het bankje en gaan op het perron kijken. We bestuderen de reizigers op het perron en komen tot de conclusie dat geen van hen voldoet aan ons verwachtingspatroon van de professor. Onze voorzitter, Evert van Kammen, herkent de professor wel. Na ons tevergeefse zoeken op het perron voegen Jan en ik ons bij hen en even later maakt Kitty Römer het gezelschap compleet. We kunnen onze wandeling langs Dordrechts verleden beginnen. De wandeltocht zal leiden langs de Beulstoren, het Centrum Binnenstad, de opgraving bij Woerdenbach, het huis Scharlaken, het archeologisch centrum in de Gravenstraat en de werkplaats van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN) aan de Vest.



De leden van het bestuur van onze vereniging hadden allang uitgekeken naar het bezoek van professor Renaud aan onze stad. Kitty Römer-Hurkmans legde ongeveer twee jaar geleden de eerste contacten met de professor toen hij tijdens een lezing in Dordrecht was. Na deze eerste ontmoeting volgde een boeiende correspondentie, die uiteindelijk resulteerde in het bezoek van de professor aan Dordrecht. Voor degenen die professor Renaud en zijn betrokkenheid met Dordrecht nog niet kennen, volgt eerst een introductie.

Professor Renaud en het Huis te Merwede

Professor J.G.N. Renaud was hoogleraar aan de universiteit van Delft (tot zijn 75e jaar) en die van Utrecht. Hij is een autoriteit op het gebied van kastelenbouw uit de middeleeuwen.

Onze gast werd in 1911 in Voorburg (Zuid-Holland) geboren. Van jongs af aan had hij belangstelling voor archeologie. Als hij met zijn grootvader ging wandelen tussen Voorburg en Rijswijk vertelde deze hem dat daar ooit opgravingen waren verricht om te zoeken naar het Romeinse Pretorium Archepina en dat maakte grote indruk op de jonge Renaud. Er leek echter een toekomst in het onderwijs op hem te wachten, want hij ging naar de kweekschool en volgde daarna om de veertien dagen privélessen bij de historicus en latere professor Ten Haar met het doel om M.O. geschiedenis te gaan studeren. De verhalen van zijn grootvader en het idee dat je door opgravingen ontdekkingen kunt doen over menselijke bewoning en gebruiken, hebben echter diepe indruk bij hem achtergelaten. Hij bedenkt zich geen moment als

de gelegenheid zich aandient mee te helpen aan de opgravingen rond het kasteel De Binckhorst bij Den Haag; hij doet daar veel praktijkervaring op. Na de verwoesting van Rotterdam werd hij belast met de opgravingen van kasteel Bulgersteyn aan de Coolsingel.

De opgravingen bij het Huis te Merwede markeren het begin van zijn carrière. Hij en zijn medewerkers hebben er tussen 1941 en 1943 gegraven. Hij had toentertijd de supervisie over de opgravingen bij het Huis te Merwede; de technische leiding was in handen van ir. Ch. Van Buuren. Deze had veel moeite moeten doen de gemeenteraad over de streep te trekken om fiat (en geld) te krijgen voor de opgravingen. Dit lukte, nadat Van Buuren gezegd had dat je de ligging van de fundamenteën van het kasteel zich kon zien aftekenen als de sneeuw smolt. De gemeenteraadsleden waren duidelijk leken, want het was bij welk weertype dan ook onmogelijk de fundamenteën te zien, die lagen veel te diep. Van Buuren en Renaud hebben later nog vaak hartelijk gelachen om deze ‘list’. Geld bleef een probleem. Renaud vertelt dat hij tijdens zijn onderzoek het hoofdgebouw van het kasteel heeft opgegraven, een groot binnenplein met gebouwen er omheen, maar de voorburch niet. Hij en zijn medewerkers hebben daarvan wel wat stukken gezien, maar er was geen geld om de opgravingen voort te zetten.

De archeologen van het Huis te Merwede hebben geen last gehad van de Duitsers. Renaud heeft dan ook veel kunnen fotograferen. Ook kon hij zonder noemenswaardige ongemakken per trein reizen tussen zijn woonplaats Den Haag en Dordrecht. Na de oorlog werden er bij Monumentenzorg andere prioriteiten gesteld, verwoeste kerken en andere monumenten hadden voorrang. Ook wat de vondsten betreft, werden er prioriteiten gesteld. ‘We hebben prachtige vondsten gedaan, maar wat er van de verzameling geworden is, weet ik niet. In Dordrecht verliep alles moeizaam. Van Buuren bewaarde de vondsten op stellingen in een klein kamertje op zijn Bouw- en woningdienst. Later is de verzameling gaan zwerven. De mooie dingen zijn naar het museum Van Gijn gegaan, maar waar de rest is gebleven, bleef lang een vraag. Jammer, want aan de opgegraven voorwerpen kon je zien dat Dordrecht een belangrijke handelsstad was’.

Nu er bouwplannen zijn om het terrein van de voormalige energiecentrale te ontwikkelen, komt ook de ruïne weer in beeld. Er is inmiddels een plan gemaakt door Johan Hendriks en zijn medewerkers. Ze willen graag aan de slag, maar ook nu spelen geld en ruimtelijke ontwikkelingen weer een rol, dus voorlopig blijven de plannen in de ijskast liggen.

Professor Renaud heeft enkele jaren geleden met zijn beide zonen een bezoek gebracht aan het Huis te Merwede. Hij zag toen dat de tand des tijd vrij spel heeft bij de ruïne. Hij raadt de gemeente dan ook aan na elke vorstperiode losgevroren stenen weer in te metselen. ‘Je moet het kleine onderhoud bijhouden en niet wachten tot het grote onderhoud. De beste manier om alles te bewaren is trouwens het onderzand te stoppen!’

De wandeling

Van het station wandelen we naar de Beulstoren. Jan Koonings vertelt hoe in de loop der tijden inzichten kunnen veranderen en dat de gemeente Dordrecht besloot

de gedempte stadsgracht weer uit te graven. Hij doet verslag van de opgravingen aan de stadsmuur bij de Beulstoren en de plannen om deze plaats te markeren, er een infobord te plaatsen en de fundamenteën van de beulstoren te verlichten, om tenslotte een gedeelte met glas af te dekken. Van deze plannen is nog niet veel terecht gekomen. Wel zijn daar inmiddels al twee vrachtwagens (waarbij één Belgische) weggezakt en in de archeologische put gevallen. De plannen liggen stil in afwachting van de bouwplannen hoek Spuiboulevard, Johan de Wittstraat. Professor Renaud is blij te horen dat er zulke opmerkelijke dingen gebeuren in Dordrecht. Hij doet echter op het weer uitgraven van de stadsgracht.

Na een kop koffie vervolgen we onze wandeling naar het Centrum Binnenstad. Mirjam Hanssen geeft uitleg bij de maquette van Dordrecht. Helaas staat het Huis te Merwede er niet op. Renaud hoopt dat hij nog mag meemaken dat het eerste huis van de heren van de Merwede zal worden opgegraven. Hij is van mening dat je dat wellicht mag situeren aan het begin van de Noordendijk, waar volgens een kaart uit 1520 een huis met een grote toren staat.

We vervolgen de wandeling, Jan Kooning wijst de professor op het Statenplein en verhaalt over de opgravingen aldaar. Nadat we een hapje gegeten hebben, gaan we via Woerdenbach naar het Huis Scharlaken, waar een bezoek wordt gebracht aan de beerkelder. 'Er zijn twee soorten stenen gebruikt', verklaart de professor na het bezoek, in de onderste laag zitten hergebruikte stenen, er zit veel breuk in'.

Dezelfde deskundigheid blijkt bij het bezoek aan het archeologisch centrum aan de Gravenstraat. We worden ontvangen door Albert van Engelenhoven. Renaud knikt verrast en goedkeurend als hij hoort dat Van Engelenhoven als bouwhistoricus is toegevoegd aan de archeologische groep. Weldra ontwikkelt zich een gesprek dat voor leken moeilijk te volgen is. Er wordt gesproken over het conserveren van hout, waarvoor een Belgisch recept wordt gebruikt met een kilo suiker. Ik begrijp dat de heer Renaud daarvan niet zo gecharmeerd is, maar verder is het abracadabra voor een leek als ik.

Na het bezoek aan de Gravenstraat gaan we via de Nieuwstraat naar de Vest. De Nieuwstraat blijkt bekend terrein voor onze bezoeker. Hij herinnert zich hoe hij in de oorlogsjaren bij Bouw- en woningtoezicht, Nieuwstraat 60, scherven heeft zitten lijmen en hoe de benedenburen, de Keuringsdienst van Waren, voor dat doel een grote tafel beschikbaar stelden. Dit gebaar werd beloond met een melkbon. Als onze gast hoort dat de archeologische dienst waarschijnlijk in de toekomst naar dit pand gaat verhuizen, toont hij zich uiterst tevreden met deze terugkeer naar de oorsprong.

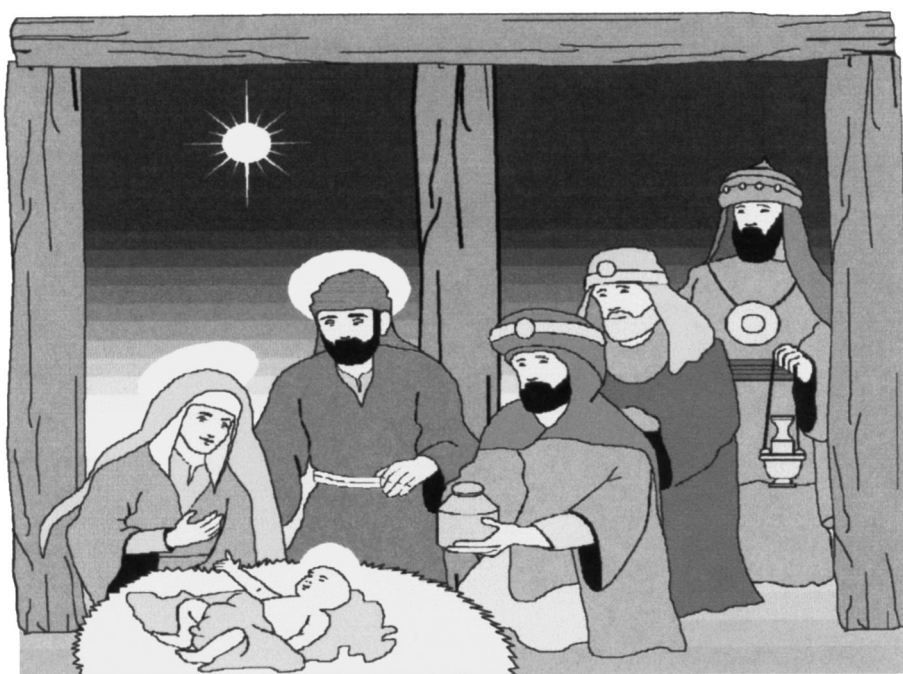
Bij de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN) aan de Vest wordt Renaud hartelijk welkom geheten door An Osseweijer en Jan Stappers. Zij zijn bezig de tentoonstelling 'Het Haentje aan de Vogelmarckt' voor te bereiden.

Mevrouw Osseweijer is een oude bekende van de professor. Zij heeft hem ooit ontmoet tijdens een vrijwilligerskamp van de AWN in Strijdhagen bij Heerlen. Er worden tal van herinneringen opgehaald. Mevrouw Osseweijer blijkt nog een verrassing in petto te hebben: een bundel met tekeningen van de vondsten van het Huis te Merwede. De tekeningen zijn gemaakt door de onlangs overleden Gerard Stam.

Professor Renaud bladert blij verrast de bundel door. Hij heeft de stellige indruk dat de bundel een compleet beeld geeft van de vondsten.

Om een uur of vijf nemen we afscheid van An en Jan van de AWN. De professor vraagt met tomeloze energie wat er nu op het programma staat. Onze uitgeputte delegatie 'Oud' Dordtenaren had het station in gedachten en daar wandelen we dan ook naar toe.

Enkele dagen later ontvangt Kitty Römer een dankbrief van de professor. Hij is enthousiast over zijn bezoek en nog steeds vol energie. Het boekje *Van der stede muere*, dat Jan Koonings hem heeft aangeboden, heeft hij inmiddels doorgenomen. De bundel tekeningen van Gerard Stam betekenen voor hem een aanmoediging om op zijn zolder eens te gaan rommelen in de kistjes en dozen om te zien wat er aan herinneringen aan de jaren veertig van de 20ste eeuw bewaard is gebleven. Hij vervolgt: 'U ziet, ik ben zo onvoorzichtig om toezeggingen te doen, terwijl er nog genoeg werk op mij ligt te wachten. Enfin, Dordrecht heeft wel recht op een bijzonder plaatsje onder mijn belangstellingen'.



*Het bestuur wenst de leden Fijne Feestdagen en
een voorspoedig 2002*

Dordrecht aan beide zijden van het water

Een poging tot reconstructie van de topografische ontwikkeling van de oudste stad van Holland

Johan Hendriks

Inleiding

In zijn scriptie uit 1967 over de topografische ontwikkeling van Dordrecht tussen de 12e en de 16e eeuw constateert R.E. Künzel in de eerste zin dat de ontwikkeling van Dordrecht ‘in de eerste eeuwen van het bestaan ... niet rechtstreeks te achterhalen (is)’. Misschien is het om die reden dat de auteurs van het eerste deel over de geschiedenis van Dordrecht (tot 1572) het belangrijke hoofdstuk over de ontwikkeling van Dordrecht, vanaf de eerste nederzetting tot aan de volgroeide historische stad die we kennen van de zestiende en zeventiende-eeuwse stadsplattegronden, hebben laten liggen. De ontstaansgeschiedenis van Dordrecht is té gecompliceerd en vereist daarom een uiterst nauwgezette studie, een studie die bovendien niet alleen door middel van historische bronnen is te volbrengen, maar vooral dient te steunen op archeologisch bewijsmateriaal. Ondanks het feit dat al sedert de jaren zestig van de twintigste eeuw de binnenstad van Dordrecht object van onderzoek was voor de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) en er dus veel kennis in de bureauladen van deze dienst te Amersfoort aanwezig zal zijn, is tot op heden nog slechts weinig daarvan voor een geïnteresseerd publiek toegankelijk gemaakt. De auteurs van de Geschiedenis van Dordrecht tot 1572 hadden dan ook onvoldoende gegevens tot hun beschikking om dit heikele onderwerp aan te vatten. Dit beknopte artikel is niet meer dan de zoveelste poging tot reconstructie van de topografische ontwikkeling van de oudste stad van Holland aan de hand van historische bronnen, die nog eens scherp tegen het licht worden gehouden en aan de hand van de verdeling van archeologische voorwerpen. Ik hoop dat hiermee de discussie opnieuw wordt gestart.

De stad aan beide zijden van het water

De oorsprong en ouderdom van Dordrecht laat zich op dit moment nog steeds niet goed vaststellen. Een ouderdom die teruggaat tot voor het jaar 1000 is vooralsnog niet aan te nemen. Ook Dordrecht in de elfde eeuw is een nog te weinig onderzocht onderwerp. Los van de vervalste oorkonden uit het begin van de 12e eeuw die terug zouden grijpen op de situatie rond het midden van de 11e eeuw, is er op enkele elfde-eeuwse munten na maar weinig materiaal voorhanden. De context waarin deze munten zijn gevonden is echter nog niet opgehelderd.

Over de 12e eeuw is al meer bekend. Cruciaal in dit verband is de beroemde zinsnede in de oorkonde van 3 november 1200 waarin sprake is van ‘opidum Durtreth ex utraque parte aque’, Dordrecht aan beide zijden van het water. Deze bijzin sluit uit dat de stad was gelegen aan de Merwede, zoals we tegenwoordig vooral schijnen te moeten denken. De bedoelde nederzetting zal volgens een bekend patroon zijn ontstaan: dichtbij een grote rivier gelegen, doch niet aan die rivier maar iets

achter de monding van een kleinere zijrivier. In vele gevallen is er sprake van dat oorspronkelijk slechts één oever werd bewoond, op zogenaamde huisterpen. De bewoningsas wordt vrijwel steeds gevormd door een oeverwal langs de kleinere stroom. Hierop zal de eerste weg hebben gelegen. Indien de omstandigheden dit vereisten werd de oeverwal opgehoogd en ging men spreken van een dijk. In de straatnaamgeving is dit 'dijk'-element lang bewaard, in sommige gevallen tot op de dag van vandaag.

In Dordrecht zijn deze 'dijk'-namen verdwenen. Uit de historie van de straatnaamgeving blijkt echter dat de huidige Wijnstraat oorspronkelijk werd aangeduid als Nieuwendijk: in 1203 was sprake van een Novo Dicho, waarvan graaf Dirk VII van Holland een rente van vijf pond per jaar schonk aan het nieuw te bouwen klooster Heisterbach. Hoe oud de term Nieuwendijk / Novo Dicho op dat moment was, is niet meer vast te stellen. Het verleidde de Dordtse historicus Matthijs Balen (1611-1677) tot de overpeinzing de parallel aan de Wijnstraat gelegen Voorstraat dan maar 'Oude dijk' te noemen, hoewel voor deze opvatting geen schriftelijke bewijsstukken bestaan. Overigens werden beide straten lange tijd nauwelijks met een naam aangeduid.

De tegenstelling Oude dijk – Nieuwe dijk snijdt echter wel een belangrijk probleem aan voor de oorsprongsgeschiedenis van de stad. We stellen ons de vraag of er een chronologisch verschil is waar te nemen tussen beide termen, wat op zich weer impliceert dat het oudste Dordrecht langs de Voorstraat zou zijn ontstaan. Wellicht wijst de locatie van het oudste raadhuis van de stad op deze mogelijk oorspronkelijke toestand: het bevond zich tussen de Voorstraat en het genoemde water. Er zijn veel redenen om te geloven dat de Voorstraat inderdaad de oudste dijk was en dit zou goed in een algemeen patroon van riviernederzettingen passen, doch er zijn vooralsnog geen historische noch archeologische bewijzen. Anderen menen echter weer dat de Poortzijde / Groenmarkt het oudste gedeelte van Dordrecht omvat, want zij verwijzen naar de term portus (= handelsnederzetting aan het water).

De enige, zij het vage, aanwijzing is wellicht te vinden in het feit dat Dordrecht in 1200 met enige nadruk werd omschreven als liggend aan beide zijden van het water. Waarom vonden de opstellers van het charter (hertog Hendrik I van Brabant en graaf Dirk VII van Holland) een simpele vermelding van Dordrecht (Durtreth of Durtrich) niet voldoende? Waarom die bijzin ('aan beide zijden van het water')? Dordrecht bestond duidelijk uit twee delen (de kant van de Voorstraat of Landzijde en de kant van de Grotekerksbuurt / Groenmarkt / Wijnstraat of Poortzijde) en elke suggestie dat het water tussen beide delen als begrenzing kon gelden voor de aan de Brabantse hertog in leen op te dragen Hollandse gebieden moest worden vermeden. Kennelijk was er wel reden voor een dergelijke suggestie en dus voor een tweedeling van de stad. In kerkelijk opzicht bijvoorbeeld maakte de Landzijde deel uit van de parochie Erkentrudenkerke (zuid) of de parochie Sliedrecht (noord), terwijl de Poortzijde behoorde tot de parochie van de Grote Kerk. Pons betoogde recentelijk dat dit deel van de stad vóór 1200 tot de Zwijndrechtse Waard behoorde. Het is overigens juist aan deze zijde van het water waar de graaf van Holland zijn pied à terre schijnt te hebben gehad. Het lijkt op basis van deze schaarse gegevens mogelijk in dat water een soort van grens te zien. Om zo'n suggestie op voorhand te

voorkomen zal zeker de hertog van Brabant erop hebben aangedrongen dat er geen begripsverwarring moest ontstaan. Hoe de grenzen ook liepen, in 1200 was Dordrecht een nederzetting die aan beide zijden van het water was gelegen. En hij wilde dus beide delen hebben! De werkelijke grens bevond zich verder naar het westen, waar sedert circa 1170/1175 een nieuw water de Zwijndrechtsewaard scheidde van de Dordtse Poortzijde. Dit water heet tegenwoordig Oude Maas (sic!).

Een stad in het laatste kwart van de twaalfde eeuw

Dat Dordrecht in 1200 al een stad was blijkt uit dezelfde oorkonde van november 1200. In de studie over de stadsmuren van Dordrecht zijn de argumenten daarvoor reeds naar voren gebracht. Ze worden hier nog even kort samengevat. In het verdrag dat de graaf en de hertog sloten, was een bepaling opgenomen dat niet alleen Dordrecht in leen moest worden opgedragen aan de hertog, maar ook de Dordtse Waard (*Durtret[s]werde*). Daar werd het grote veengebied ten oosten van Dordrecht mee aangeduid, gelegen tussen de Merwede in het noorden, de Dubbel en de Alm in het zuiden en de Wiricxwal op de grens met Altena. Als Dordrecht destijds nog maar een onbetekenende veenontginningsnederzetting zou zijn geweest, is het weinig waarschijnlijk dat de waard deze naam droeg. Maar het argument is niet doorslaggevend. Wat te denken bijvoorbeeld van de Zwijndrechtsewaard (of verbergt zich hierachter ook een glorieuzer verleden)? Er zijn meer aanwijzingen. Reeds in de oorkonde van februari 1200 was sprake van *opidani*, dat wil zeggen ‘inwoners van een handelsplaats’. In dezelfde oorkonde traden *scabini*, schepenen, op, vertegenwoordigers van een eigen stadsbestuur. Het feit dat in 1200 Dordrecht *op(p)idum* werd genoemd, wijst op een door de graaf begunstigde handelsnederzetting met koop- en ambachtslieden. In dit verband moet worden gewezen op het privilege van de wantsnijders. Zij en andere ambachtslieden hadden niets te zoeken in een veenontginningsnederzetting, die Dordrecht oorspronkelijk wel zal zijn geweest. Er zal zich dus een verandering in de omstandigheden hebben voorgedaan die Dordrecht van een eenvoudige agrarische samenleving deed veranderen in een nederzetting met een stedelijke identiteit. Die omstandigheden waren de grote overstromingen van 1170/1175 die tot het ontstaan van de Oude Maas hebben geleid. Daardoor kwam Dordrecht centraal in het rivierengebied te liggen, met de Beneden-Merwede (naar het oosten), de Noord (naar het noorden), de Oude Maas (naar het westen) en de Dubbel en de Maas (naar het zuiden). Dit knooppunt van vaarwegen groeide met steun van de graaf van Holland in korte tijd uit tot een handelsplaats van betekenis, een middeleeuwse stad met koop- en ambachtslieden en eigen bestuurders. Deze ontwikkeling moet in verband worden gebracht met de organisatie rond de tol van Geervliet, die graaf Floris III van Holland in 1179 in leen had gekregen van keizer Frederik I Barbarossa. Dit hield in dat 5% van de waarde van de lading van elk passerend schip als belasting moest worden betaald aan de graaf, die zo een belangrijke inkomstenbron verkreeg. In het toenmalige rivierengebied waren er echter volop mogelijkheden om dit tolkantoor letterlijk te omzeilen. Om die reden bouwde Floris III een systeem van riviertollen, met Dordrecht in het centrum daarvan. De stedelijke ontwikkeling zal dan ook omstreeks 1180 zijn ingezet, veertig jaar vóór de zogenaamde stadsrechtverlening van 1220!

Hoe Dordrecht er omstreeks 1200 uitzag, is nog erg onbekend. Niet alleen ontbreken de historische bronnen bijna volledig, ook de archeologische gegevens zijn niet uitbundig voorhanden. Tot op heden ziet het er uit alsof de nederzetting zich concentreerde in de omgeving van de huidige Grote Kerk. Of die kerk de opvolger is van de in de 12e eeuw genoemde 'nieuw gebouwde kapel' is wel aan te nemen, maar nog niet zeker. Waarschijnlijk zal de bewoning van Dordrecht zich nog vooral geconcentreerd hebben langs de westzijde van de beide hoofdstraten (Voorstraat en Grotekerksbuurt). De breedte van de nederzetting bedroeg waarschijnlijk nergens meer dan circa 15 m naar het achterland.

Dordrecht in de dertiende eeuw

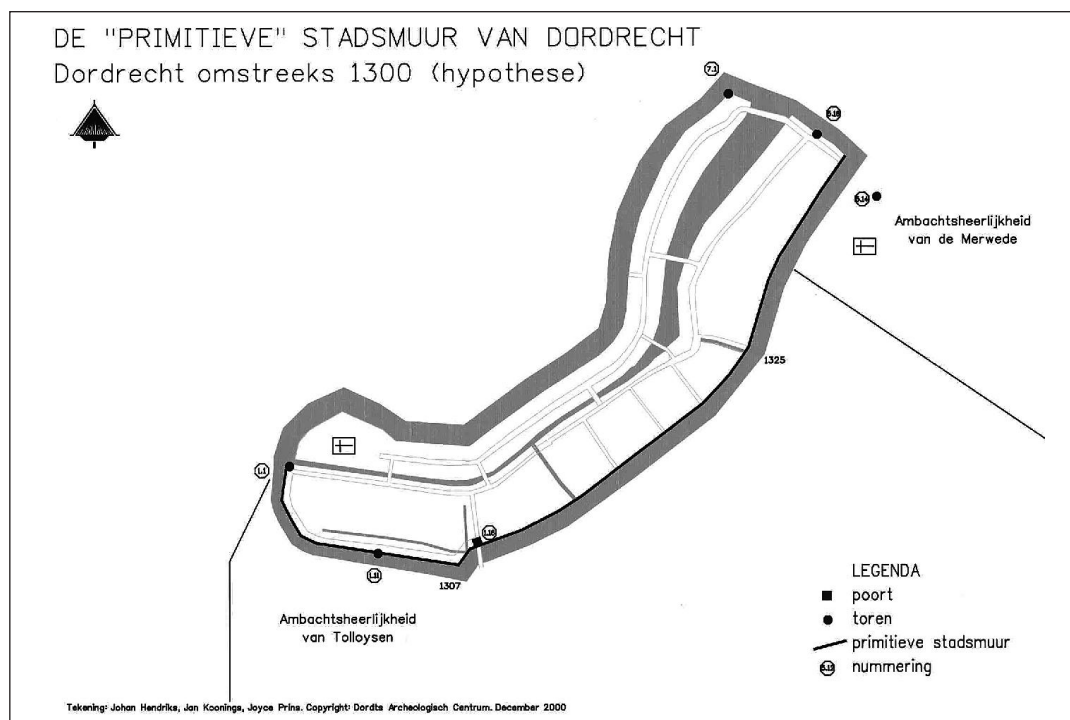
Het ziet er naar uit dat de bewoning zich in de loop van de dertiende eeuw verder langs het centrale water heeft ontwikkeld in oostelijke en vervolgens noordelijke richting, tot in de omgeving van de latere Boombrug. Dat het water in die tijd een zeer belangrijke rol speelde, lijkt op te maken uit een tweetal zware torens die de havens aan dit water beschermden. Ten zuiden van de monding van de Voorstraathaven in de Oude Maas stond in 1284 een zware vierkante toren die bekend staat als de stenen toren achter het kerkhof. Een vermelding in de stadsrekeningen (er waren maetselers ... anden torre) doet vermoeden dat de toren toen werd gebouwd. De bouwheer was waarschijnlijk de graaf van Holland. Het is de oudst bekende verdedigingstoren van de stad, die de Voorstraathaven beschermde. Volgens Renting zou dit stuk water rond 1282 zijn gegraven. Reeds in 1290 schonk de graaf de 'steeninen thoren jeghens dat kerchhof' aan de stad. In 1323 werden er reparaties aan de toren uitgevoerd, die dan 'den torn up die Melcbrigge' of 'den Melcbriggetorn' heet. De Melkbrug is de latere Leuvebrug. Helaas is de toren afgebroken voordat de eerste stadsplattegronden werden vervaardigd, zodat hij nergens is terug te vinden.

Naar mijn idee had deze oude stenen toren een tegenhanger aan de Merwedekant, al is de oudste vermelding niet 13e eeuws. Ook deze toren komt op geen enkele kaart voor, al werd hij pas in het begin van de 17e eeuw afgebroken. Het gaat om de *Ammen toern*, waarvan de oudste vermelding dateert uit 1311. Er wordt vermoed dat de toren als gevangenis van de heren van der Merwede in gebruik is geweest tot aan het begin van de 14e eeuw. Volgens Lips is de Torenstraat naar deze toren genoemd. Waar de toren heeft gelegen, is ongewis: op de hoek van de Torenstraat / Wijngaardstraat of Voorstraat / Boomstraat.

Dit betekent dat de stad Dordrecht, waarvan ik vermoed dat die zich rond 1200 nog rond de huidige Grote Kerk bevond, zich in de dertiende eeuw verder naar het oosten heeft uitgestrekt. De Leuvebrug aan de westzijde van de stad werd in 1284/85 aangeduid als *kerkebrueghe*. Indien de vermelding van 'die grote brueghe' uit 1284/85 inderdaad slaat op de Boombrug, dan was in het laatste kwart van de dertiende eeuw de totale lengte van de huidige Dordtse binnenstad reeds bereikt. Maar die vereenzelviging is verre van zeker. De Nieuwbrug komt in de dertiende-eeuwse bronnen echter nog niet voor en datzelfde geldt voor de straten ten noorden van deze brug. Bovendien is tot op heden ten noorden van de Nieuwbrug nog geen enkele archeologische rest uit de 13e eeuw aangetroffen. Ook het archeologische

onderzoek aan de Heer Heymansuysstraat heeft geen dertiende-eeuwse bewonings-sporen opgeleverd. Datzelfde geldt voor het onderzoek op de Kop van de Wijnstraat. Voorzichtig opper ik dat de genoemde grote brug wel eens elders gelegen kan hebben, bijvoorbeeld bij de toltoren. Dat zou kunnen verklaren waarom het in 1399 genoemde 'eerste quartier van den kerchove' en het 'derde quartier' zouden eindigen aan de Tolbrugstraat. Een alternatief is, dat de latere Boombrug wel degelijk deze grote brug was en indertijd met de Leuvebrug de belangrijkste wegverbinding was tussen Poort- en Landzijde, maar dat een groot deel van het land nog onbebouwd is geweest.

Ik vermoed dat de stedelijke bewoning van Dordrecht zich tegen het einde van de dertiende eeuw niet veel verder noordwaarts zal hebben uitgestrekt dan het Steegoversloot aan de Landzijde en wellicht de Gravenstraat aan de Poortzijde (respectievelijk het vierde en het tweede kwartier in de stadsrekening van 1399). Künzel herkende in ieder geval ten noorden van de Schrijversstraat geen percelen die sporen van een hoge ouderdom vertoonden. Bij of aan de Gravenstraat bevond zich een vast onderkomen van de graaf van Holland, dat al ten tijde van Floris V regelmatig werd gebruikt. Volgens overlevering gaat het om de voorganger van het Huis Henegouwen, al dateert het huidige pand uit latere tijd. Zeker is, dat aan de Poortzijde reeds grote koopliedenwoningen stonden, zoals het Huis Scharlaken, waarvan de eerste bakstenen fase teruggaat tot de eerste helft van de dertiende eeuw.



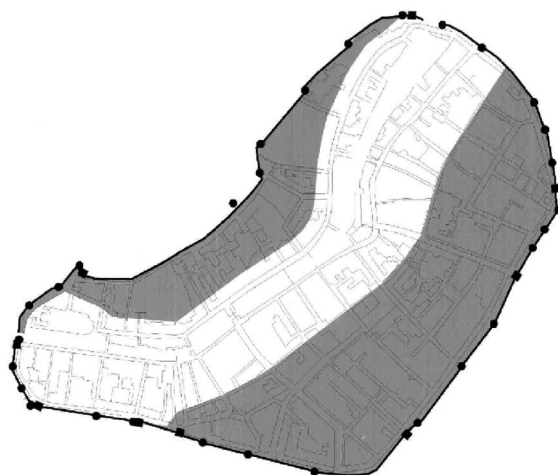
Hypothese omtrent de ligging van de stadsmuur en de omvang van Dordrecht omstreeks 1300.

Aan de Landzijde werden in de tweede helft van de 13e eeuw, ten westen van het Steegoversloot, de eerste kloosters gebouwd, zoals het klooster van de Augustijnen, het convent van de begijntjes (Bagijnhof) en het Franciscanen- of Minderbroedersklooster. Beide kloosters van de bedelmonniken hadden tegen 1300 nog niet de omvang die we uit latere tijden kennen. Ze beperkten zich tot een smalle strook langs de Voorstraat, zoals is aangetoond voor het Minderbroedersklooster. Het Bagijnhof lag binnen haar eigen omgrachting buiten de stad.

Dordrecht zal rond 1300 dan ook niet veel groter zijn geweest dan bewoning langs de beide hoofdstraten, tussen de Leuvebrug en de Boombrug, waarvan het centrum werd gevormd door de omgeving van het huidige Scheffersplein. Hier stonden de eerste vergaderzalen van de schepenen en raad (in de huizen Brandenburg en Hene-gouwen), het oudste stadhuis (de uit 1284 daterende vleeshal met schepenkamer op de hoek Tolbrug-Voorstraat) en de belangrijkste koopliedenwoningen. Het zwaartepunt van de stad lijkt zich aldus te hebben verlegd van de omgeving van de latere Grote Kerk naar de Groenmarkt. Hoe dit proces zich heeft voltrokken is helaas niet meer na te gaan. Het ontbreken van archeologisch onderzoek ter plaatse van het voormalige RKZ-terrein is om deze reden bijzonder spijtig.

De Gouden Eeuw van Dordrecht

In de eerste helft van de veertiende eeuw breidde de stad zich enorm uit, vooral aan de Landzijde. Het gebied rond de Nieuwkerk werd bewoonbaar gemaakt. Datzelfde geldt voor het terrein in het centrum achter de bebouwing van de Voorstraat. De oudste bewoningssporen op het Statenplein dateren uit deze tijd. De stad groeide uit, als gevolg van het in 1299 verworven stapelrecht, tot de eerste en belangrijkste stad van Holland. Reeds in de tweede helft van de veertiende eeuw was ongeveer de omvang van de latere binnenstad bereikt. In die tijd werd de stad ook omgeven door een stadsmuur. Het tracé daarvan is kortgeleden vastgesteld door Hendriks

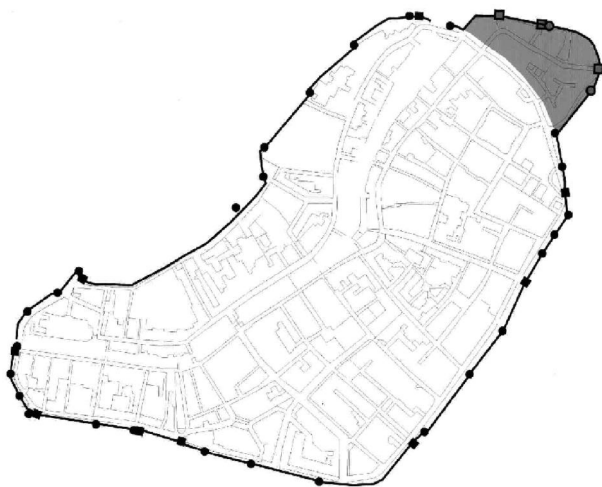


Reeds in het midden van de veertiende eeuw begon de stad zich enorm uit te breiden. Het luidde de 'Gouden Eeuw' van Dordrecht in, die zou duren tot het midden van de vijftiende eeuw.

en Koonings en volgt het tracé Leuvebrug – Suikerstraat – Boogjes – Vest – Torenstraat – Boombrug – Palingstraat – Kuipershaven – Knolhaven – Lange Gelderse-kade. De belangrijkste stadspoort was niet de Groothoofdspoort, maar de Spuipoort. De oudste poort, die mogelijk stond ter plaatse van de kruising Grote Spuistraat-Lange Breestraat, bestond wellicht reeds omstreeks 1280, maar werd door Vlaamse legers in 1304 bestormd en mogelijk verwoest. Een nieuwe poort werd opgebouwd, ter plaatse van het huidige Spuiplein, die in 1312 waarschijnlijk om die reden nieuwe poorte zal zijn genoemd. Een ander belangrijk gebouw was de koopmans- of lakenhal die in 1383 werd gebouwd over het centrale water van de stad (en waar pas omstreeks het midden van de 16e eeuw het stadhuis werd ondergebracht). Een eveneens bijzonder gebouw was de tolbrugtoren, naast het oude stadhuis bij de Tolbrug. Mogelijk stond een voorloper van deze toren er reeds aan het einde van de 12e eeuw, maar de oudste vermeldingen gaan niet verder terug dan het eerste kwart van de 14e eeuw. Later die eeuw werd de muntslag van de graaf van Holland ondergebracht in de huidige Munt. En met de munt kwamen ook de lombarden de stad in. Zij vestigden zich onder meer in de omgeving van de Lombardstraat. De kooplieden bleven zich aan de Poortzijde vestigen. Aan de Landzijde woonden vooral de ambachtslieden en de kloosterlingen.

De Riedijk

Een hooggelegen oude dijk (in 1408 aangeduid als *die hogestrade*), ongetwijfeld aan de waterzijde bekleed met riet, bevond zich oorspronkelijk buiten de middeleeuwse stad zoals die tot nu beschreven is. Het gaat om het terrein ten noorden van de Torenstraat. Dat hier al bewoning aanwezig was in het midden van de 14e eeuw, is door Lenselink beschreven. Waarom dit gebied tot ongeveer het midden van de 15e eeuw buiten de stad bleef, is nog niet goed duidelijk. Het zou evenmin tot de heerlijkheid van de Merwede behoord hebben. De eerste aanwijzingen dat de Riedijk binnen de stad werd getrokken, dateren uit het tweede kwart van



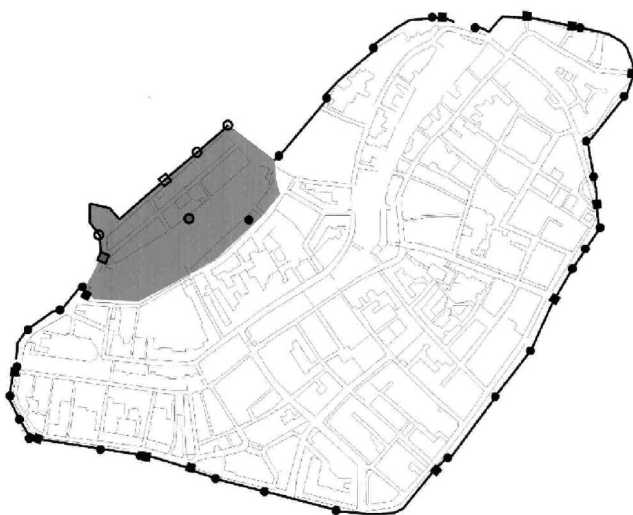
De Riedijk was waarschijnlijk de eerste stadsuitbreiding van Dordrecht.

de vijftiende eeuw. Er zou destijds het *floren poerthuys* op de Riedijk hebben gestaan, dat in 1516 werd vervangen door een nieuwe poort, als voorloper van het Melkpoortje. Op het traject van de stadsmuur werden de Berthout Loenistoren (1450) en de Riedijkspoort gebouwd. Hoewel Van Dalen van mening was dat dit de oudste stadspoort van Dordrecht zou moeten zijn, gaan de historische gegevens niet verder terug dan ongeveer 1500, toen er een *poert ... opten riedijk* stond. Deze *Ryedyckpoort* (1522) werd in 1579 afgebroken om plaats te maken voor de begin 17e eeuw gereedgekomen nieuwe renaissance *Ryestdyxse poorte*, die goed bekend is van de prenten. Of het Riedijksgebied reeds vanaf het begin werd omsloten door een stadsmuur is niet goed bekend. Op de kaarten van Van Deventer staan staketsels getekend. Het lijkt echter welhaast zeker dat de Riedijk de eerste uitbreiding is geweest van de historische stad Dordrecht, te dateren in de decennia rond het midden van de 15e eeuw.

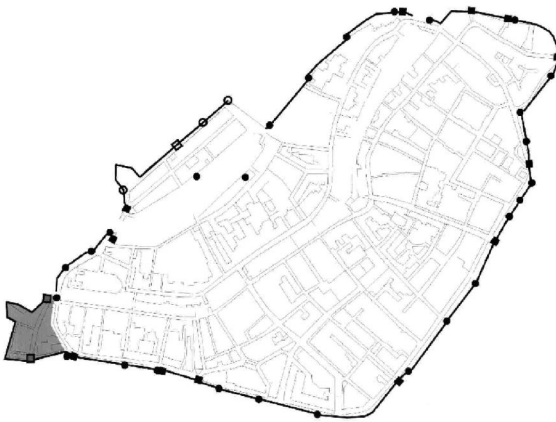
Het Nieuwe Werk

Een tweede stadsuitbreiding vond plaats omstreeks het midden van de 16e eeuw. Nadat omstreeks 1409/1410 de Nieuwe Haven werd gegraven, ontstond tussen deze haven en de Oude Maas een landtong met daarop enige bebouwing.

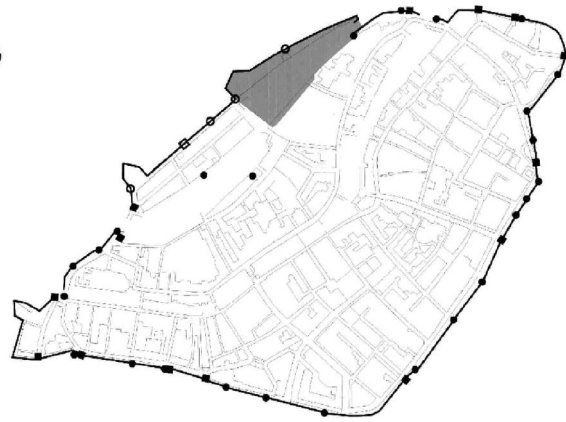
Heel wonderlijk is de vermelding in 1312 van de Kalktoren, die als een solitaire toren op deze zandplaats stond. Mogelijk betreft het een andere toren, waarvan de naam later is overgegaan op de bekende toren op het Nieuwe Werck. In ieder geval werd deze toren in de 16e eeuw *den Calctoren op 't Nieuwe werk* genoemd. In die tijd werd de zandplaat bij de stad Dordrecht getrokken. Al eerder was de oorspronkelijke stadsmuur langs de Nieuwe Haven, aan de zijde van de Knolhaven, afgebroken. Op de netkaart van Van Deventer (1558) is duidelijk te zien dat het Nieuwe Werck nu van een stadsmuur, een bastion en een stadspoort (de Blauwpoort) was voorzien. Daarmee werd de kennelijk toen nog vrijwel onbebouwde zandplaat binnen de stad Dordrecht getrokken.



Het Nieuwe Werck: de tweede stadsuitbreiding omstreeks het midden van de 16e eeuw.



De derde stadsuitbreiding in het gebied van de Prinsenstraat aan het einde van de 16e eeuw.



Een volgende stadsuitbreiding aan het begin van de 17e eeuw: de Wolwevershaven wordt gegraven.

De Prinsenstraat

Tussen de Oude Vuilpoort en de Sluispoort bevond zich een gebiedje waarin zich het leprozenhuis van de stad bevond. In de vroege vijftiende eeuw stonden er nog maar enkele huizen. Later werd in dit deel de St. Adriaanskerk gebouwd in een inmiddels geürbaniseerd deel, dat nochtans vooralsnog buiten de stadsmuren lag. De toestroom van de bewoners kan samenhangen met de St. Elisabethsvloed: boeren uit de omgeving vonden een goed heenkomen in dit door de stad Dordrecht beschutte deel. Pas aan het einde van de 16e eeuw werd de omgeving van de Prinsenstraat binnen de Dordtse stadsomwalling getrokken.

De Wolwevershaven

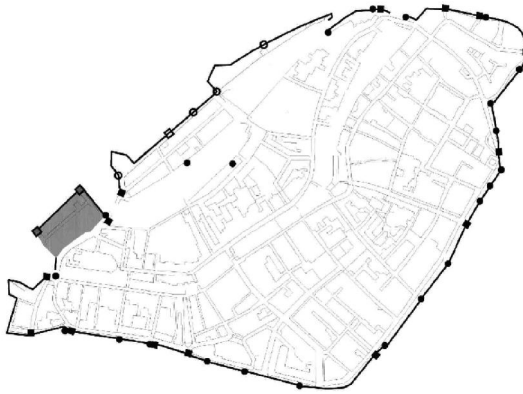
Aan het begin van de 17e eeuw werd de Wolwevershaven gegraven. De smalle zandplaat die deze haven scheidde van de Oude Maas zal vrijwel gelijktijdig zijn voorzien van een palissade, die omstreeks 1644 werd vervangen door een muur. Als zodanig komt deze ook voor op de kaart van Johannes Blaeu (1645). Kort hierna is het restant van de oude stadsmuur langs de Kuipershaven gesloopt of weggewerkt in de nieuwbouw. Aan het begin van de 17e eeuw was ook dit deel van Dordrecht bij de stad getrokken, die daarmee fors in westelijke richting was uitgebreid.

Hooikade

Een laatste uitbreiding van de historische stad vond plaats na het graven van het Maartensgat in 1647. Daarbij ontstonden de Korte Engelenburgerkade, de Maze-laarsstraat en de Hooikade. De stad werd nu toegankelijk gemaakt door het aanbrengen van twee poorten in 1652, de Catrijnepoort en de inmiddels weer verdwenen Annapoort.

Conclusies

Dordrecht heeft zijn huidige omvang niet in één keer gekregen. De totstandkoming van wat we nu de historische binnenstad noemen, is het gevolg van een langdurig



De laatste uitbreiding van de historische stad vond plaats in het midden van de 17e eeuw. Hierbij ontstonden onder meer de Hooikade en het Maartensgat.

proces, dat pas werd afgesloten in het midden van de 17e eeuw. Het grote stadshart functioneerde echter al omstreeks 1400, op het hoogtepunt van een bloeiperiode die na de verlening van het stapelrecht in 1299 omstreeks het midden van de 14e eeuw leidde tot een enorme expansie: het begin van de Gouden Eeuw van Dordrecht. Na die tijd zijn er nog wel wat stukjes bij de stad gevoegd, maar in wezen was omstreeks 1400 de stad gereed.

Wanneer we nu terugkijken naar de verschillende fasen in de ontwikkeling van de stad, op basis van de archeologische feiten en de vaststaande historische gegevens, dan herkennen we een achttal 'Wachstumsstufen', treden van het volwassen worden.

1. De oudste fase, die van de veenontginningsnederzetting, heeft een nog immer onbekende ouderdom. Bovendien is de ligging ervan niet exact aan te geven. In hoeverre dat oudste Dordrecht, dat we in de 12e eeuw kennen als Thuredrith, vereenzelvigd mag worden met de latere stad, is onderdeel van een interessante studie die echter nog niet is afgerond.
2. De tweede fase zal omstreeks 1180 zijn begonnen, toen Dordrecht een stedelijke samenleving werd. Deze periode werd min of meer gemarkeerd door de aanleg van stadsversterkingen aan het einde van de dertiende eeuw.
3. Reeds in het midden van de veertiende eeuw begon de stad zich enorm uit te breiden. Het luidde de 'Gouden Eeuw' van Dordrecht in, die zou duren tot het midden van de vijftiende eeuw.
4. Omstreeks 1440 vond de uitbreiding plaats met het gebied rondom de Riedijk.
5. Kort voor het midden van de 16e eeuw werd het Nieuwe Werck, aan de overzijde van de Nieuwe Haven, aan de stad toegevoegd.
6. In het derde kwart van de 16e eeuw volgde een uitbreiding aan de zuidwestzijde, met de incorporatie van het voormalige St. Adriaansbuurtje, de huidige Prinsenstraat.
7. Aan het begin van de 17e eeuw werd het Nieuwe Werck uitgebreid tot aan het Damiatbolwerk en kreeg Dordrecht, door de aanleg van de Wolwevershaven, een nieuwe binnenhaven.
8. Omstreeks het midden van de 17e eeuw tenslotte volgde nog de uitbreiding langs de Hooikade.

De eerstvolgende stadsuitbreiding vond plaats in de 19e eeuw, maar die valt buiten het bestek van dit artikel.

Fotoquiz Molen Kijk over den Dijk

Ernst Verwaal en Gerard Gast

Wij Dordtenaren kennen onze stad natuurlijk op ons duimpje. Laat ons een foto zien en we weten veelal precies waar hij is genomen en hoe het onderwerp van de prent heet. Dat laatste is deze keer niet zo moeilijk. Alle afbeeldingen zijn van de enige molen die onze stad nog rijk is. Wat we echter van u willen weten is van welke plaats de foto's zijn genomen. Om u te stimuleren hierover na te denken stelt de redactie een drietal fraaie prijzen ter beschikking. De eerste prijs zal het boek zijn dat Gert van Engelen over de molen schreef *De Reus op de dijk*, de tweede en derde prijs bestaan uit producten die in de molen te koop zijn. We zijn benieuwd wie er in staat is de juiste plaatsen aan te geven.

U kunt uw oplossing sturen naar Quirine Verwaal, Kuipershaven 147, 3311 AM Dordrecht o.v.v. Fotoquiz Molen Kijk over den Dijk.





Dordtse uitgevers- en drukkersmerken (2)

Jan Alleblas

Inleiding

In deze tweede aflevering van merken van Dordtse boekdrukkers en uitgevers uit de 16e en 17e eeuw is er aandacht voor François Boels en Nicolaes Vincentsz van Spierincxhouck. Beiden werden tegen het einde van de 16e eeuw geboren in Rotterdam en vestigden zich op jonge leeftijd in Dordrecht als uitgever / boekhandelaar respectievelijk als boekdrukker.



François Boels, boekverkoper, uitgever en binder

François Boels werd in 1591 te Rotterdam geboren, mogelijk uit Zuid-Nederlandse ouders. In of kort na 1614 vestigde hij zich te Dordrecht in de zaak van de dan juist overleden, uit Gent afkomstige, boekhandelaar en schoolmeester Pieter Rogiers. Hier, *inde witte ghecroonde Duyf by 't Stadthuys*, zou hij zijn leven lang werkzaam blijven, aanvankelijk evenals te Rotterdam als boekbinder, vanaf 1618 ook als boekverkoper, kantoorboekhandelaar en uitgever.

In augustus 1616 laat hij voor zijn op 25 september van dat jaar geplande huwelijk met Susanna Rogiers, dochter van Pieter Rogiers en Elisabeth Cuijpers, door notaris Eelbo huwelijkse voorwaarden opstellen, waarbij zijn vader Hans Boels als getuige fungeert. In maart 1618 koopt hij van zijn schoonmoeder (die op dezelfde datum inmiddels is hertrouwd met de uit Mechelen afkomstige boekhandelaar en uitgever Jasper Troyen sr.) voor 400 carolusgulden *alle de geprente boecken mitsgaders het pampier ende alle de gereetschap vande boeckvercooperije tot den winkel eenichsints sijnde, de voors. Elisabeth toebehoorende, int huys ende winkel daer den voors. Francois Boels jegenwoordich inne is wonende bij het Stadthuys*. Hij is dan inmiddels al weduwnaar en staat op het punt te hertrouwen met Sara Bouman Maximili-aensdr uit Dordrecht.

François behoorde tot het consortium van acht drukkers dat het recht verkreeg op de uitgave van de documenten betreffende de Nationale Synode van 1618/1619. Verder gaf hij onder andere in 1625 en 1632 foliobijbels uit en verschenen bij hem boeken van plaatselijke auteurs als Johan van Beverwijck en Pieter van Godewijck. De grootste betekenis van Boels ligt echter in het uitgeven van piëtistische geschriften van de Zeeuwse predikanten Willem Teellinck te Middelburg en Godfried Udemans te Zierikzee, alsmede vertalingen van Engels stichtelijk werk van Josua Sanderus. Meestal fungeerde Hendrick van Esch hierbij als drukker; een enkele maal geschiedde dit door Goudse drukkers. Mede door zijn huwelijk met de dochter van stadschirurgijn Maximiliaen Bouman en Lebuina Canin (een dochter van de beroemde drukker Jan Canin) verkeerde Boels in goeden doen. Tot aan zijn dood leverde hij alle kantoorbehoeften en couranten aan het stadsbestuur. Op 3 november 1656 werd bij



Uitgeversmerk: liggend ovaal met als randspreuk, gebaseerd op Mattheus 10:16. WEEST VOORSICHTICH GHELYCK DE SLAGEN EN ONNOOSEL ALS DE DUYVEN MAT. 10.16. Hierbinnen een door het gras kronkelende slang en een op een lage tak zittende en van een antiek zwevend kroontje voorziene duif met op de achtergrond boomstammen en gebladerde.

begraven in het familiegraf van zijn schoonvader met *tweemaal luyens*, hetgeen in die tijd gold als bewijs van een zekere welstand. Enige tijd na zijn overlijden vestigde zich de boekverkoper Vincent Caymacx *inde witte ghecroonde Duyf*.

Nicolaes Vincentsz van Spierincxhouck, letterzetter en boekdrukker

Nicolaes van Spierincxhouck werd omstreeks 1585 in Rotterdam geboren als zoon van Vincent van Spierincxhouck en Dirckxken Jansdr. Bij zijn huwelijk in 1609 met Grietgen Jans Dirydr. wordt hij aangeduid als letterzetter, wonende in het Leprooshuys in de Vriesestraat, alwaar zijn moeder huismeesteres was.



Zijn oudst bekende druk dateert uit 1612. Vanaf dat jaar werkte hij als zelfstandig boekdrukker *by de Visch-marckt inde nieuwe Druckery*. Hier drukte hij onder andere vijf uitgaven van het Nieuwe Testament, de *CL Psalmen Davids, uut den Fransoy-schen dichte in Nederlandschen overghesedt* door Petrum Dathenum (1622), Jacob vander Eyck's *Corte beschrijvinghe vanden lande van Zuyt-Hollandt* (1628), *De Historie vanden Waldensen* (1624) en Frans Baltensz Gulden kleinoodt, streckende tot verclaringhe van het 13de capittel des Evangeliums Johannis in 1635. Dit *hers ende sinneloos schrift daer uut geen verstant in't alderminste gevat of geraept* kon worden, werd op verzoek van de kerkenraad, die er een bespotting der christelijke religie in zag, door de magistraat in beslag genomen.

Van Spierincxhouck trad een enkele maal ook wel als uitgever op en behoorde bovendien tot het drukkersconsortium dat de Synodedocumenten uitgaf. Het drukken in opdracht van anderen was echter zijn voornaamste bezigheid. In 1628 werd hem door het stadsbestuur vergund *in toecomenden van stadtswegen alles te drukken waertoe versocht sal werden*. Hij werd hiermee de eerste in een lange rij van officiële stadsdrukkers.

Uit het huwelijk met Grietgen Jans Diryxdr. werden onder anderen geboren de zonen Dirck en Vincent, die bij hun huwelijk in respectievelijk 1635 en 1639 boek-drukkers bij de Vismarkt worden genoemd en dus kennelijk in de zaak van hun vader werkzaam waren. Zoon Jan wordt nog in 1650 genoemd als zelfstandig boek-drukker in de Raamstraat.

Nicolaes Vincentsz van Spierincxhouck, in de bronnen meestal aangeduid als Nicolaes Vincentsz of als Claes Centen, stierf zeer waarschijnlijk in 1636. In datzelfde jaar overleden in twee maanden tijds maar liefst drie van zijn kinderen, die werden begraven in de Augustijnenkerk. Zijn weduwe, die de zaak met behulp van haar zonen mogelijk nog korte tijd heeft voortgezet, verkocht het huis en erf bij de Vismarkt in december 1646. Haar buurman was toen collega Isaack Andriesz.



Drukkersmerk: staand ovaal met als randschrift:

GELYCK DE MORGENSTERRE SO RIECKT EN BLINCKT 'T WOORT VERRE, omgeven door barok lofwerk met fruitranken en aan weerszijde een halffiguur, links vrouwelijk, rechts mannelijk; onderaan een komediemasker. In het ovaal een barok schild in cartouche, waarin 3 vierbladige gepunte rozen. Onder dit schild een kleiner barok schildje, waarin een zespuntige ster.

Rietstap's ARMORIAL GÉNÉRAL geeft als kleuren voor het wapen van het Hollandse geslacht Spieringshoek sabel (zwart) met drie rozen van zilver. Op het hier afgebeelde merk is een vroegere variant bekend, waarbij onder andere de halffiguren zijn verwisseld.

Je plaats kennen

Zingende drukkersgezellen, ‘de aanzienlijkste Heeren liefhebbers’ en een succesvolle uitgever¹

Arianne Baggerman

Dordrecht, 10 juli 1823. Buiten is de duisternis ingevallen, maar het is nauwelijks te merken. De Hofstraat is omgetoverd in een door fakkels en kaarsen helder verlichte laan die voert naar een, zo mogelijk nog feller verlichte, heiligentempel op de binnenplaats van het Hof. In het midden van dit bouwsel prijkt een meer dan levensgroot standbeeld van boekdrukker Laurens Janszoon Coster, toen nog beschouwd als een voorganger van de Duitse Gutenberg. Dat geloofde men althans in Nederland. In Duitsland met Gutenberg als held en in Engeland met Caxton als uitvinder dachten ze daar natuurlijk anders over. Het uitzicht vanuit Het Hof was uniek in die zin dat dit standbeeld van papier maché slechts één avond en nacht op deze plaats heeft gestaan. Voordat het beeld hier belandde, was het op een wagen en begeleid door het gezang van drukkersgezellen door de stad gereden. Het moet een fascinerend schouwspel zijn geweest. In een verslag uit de *Dordrechtsche Courant* vinden we een uitgebreide beschrijving van het verloop van de avond.

Deelnemers aan de optocht hadden zich om half negen die avond verzameld op het Grootkerksplein dat was afgezet door ‘een zwaar detachement kanonniers en eene compagnie Zwitsers van het garnisoen’.

De drukkersknechten van de firma Blussé en die van zijn concurrent J. de Vos bereidden zich voor in de drukkerij van Blussé: ze hesen zich in hun kostuums en zetten hun maskers op. Verschil moest er zijn. In het daarnaast gelegen pand, het woonhuis van Adolph Blussé, waren 24 amateur-musici uit de betere kringen druk bezig hun instrumenten te stemmen. De tamboers van de schutterij deden op het plein aan een *warming-up* door alvast enkele roffeltjes ten beste te geven. Intussen werd het, getuige het verslag in de krant, rondom het plein steeds drukker:

‘Van dat oogenblik af aan werd de toevloed van aanschouwers, zoo uit deze stad als van de nabij gelegen plaatsen zamengekomen, verbazend, en groeide in weinige minuten tot vele duizenden aan; alles was opgepropt vol menschen, tot zelfs in de boomen en op de daken.’

Om negen uur werden vervolgens de fakkels aangestoken en werd de optocht geformeerd. Voorop liepen twee mannen met fakkels. Achter hen marcheerden de tamboers, ‘*pijpers en halvemaanblazers*’. Ze werden op de voet gevolgd door een detachement militairen. Hierachter liepen wederom twee fakkeldragers. Daarop volgde een open koets ‘*met zingende drukkersgezellen in maskerade kleeding*’, verlicht door twee fakkeldragers, en daarna nog eens twee koetsen met zingende en gemaskeerde drukkersgezellen, nog twee fakkels en een wagen waarop het orkest had

1. Dit artikel is een bewerking van een lezing gehouden in Het Hof op 18 september 2001. Voor de hierin gebruikte bronnen verwijs ik naar: Arianne Baggerman, *Een lot uit de loterij. Het wel en wee van een uitgeversfamilie in de achttiende eeuw* (2e dr. Den Haag, SDU, 2001).

plaatsgenomen ‘*bestaande uit de aanzienlijkste heeren liefhebbers dezer stad*’ die vanzelfsprekend eveneens met fakkels werden bijgelicht. Als twaalfde in de rij volgde het klapstuk van de avond: een rijdende drukpers waarop een groepje gemaskeerde en zingende drukkersknechten liederen drukten die nog nat van de inkt onder het publiek werden uitgestrooid. Deze stoet stond onder het toeziende oog van de vader aller drukkers, Laurens Janszoon Coster. Zijn standbeeld werd op de daaropvolgende wagen meegetroond. Hierachter formeerden zich nog wat meer koetsen met zingende drukkersgezellen ‘*allen op het vrolijkst en kluchtigst uitgedoscht*’ en fakkeldragers te voet ‘*met een sterk detachement militairen ter opsluiting*’.

De optocht voerde door de smalle straten van de gehele binnenstad waarvan de huizen door hun bewoners van top tot teen waren verlicht met olielampen en kaarsen. De oproep hiertoe in de *Dordrechtsche Courant* had kennelijk gehoor gevonden. Dat de drukpers verlichting had gebracht, bleek niet alleen uit deze brandgevaarlijke symboliek maar ook uit de teksten die de zingende drukkersgezellen op hun wagens ten gehore brachten en als strooibiljetten het publiek ingooiden:

En Dordt vertoont, bij fakkellicht,
Langs markten en langs straten,
Hoe alles voor de vinding zwicht,
Die hij heeft nagelaten;
Hoe de edle kunst, vol vruchtbaarheid,
Het goede duizendvoud verbreidt.

Het lied onder de titel ‘*De rijdende drukpers*’, gezongen op de wijs van ‘Wij leven vrij, wij leven blij’, laat er nog minder misverstand over bestaan:

Die kunst, zoo groot,
Geeft vreugd’ en brood,
Zij klimm’ ten hoogsten trap!
Waar ooit verlichting stralen schoot,
Was ’t dat onze achtbre landgenoot,
Door drukkunst aan u bijstand bood,
O, edle wetenschap! bis.

Ook in de ‘*boertende zamenspraak met zang tusschen Klaas, een zetter en Jan, een drukker*’ wordt meteen de toon gezet door een motto, gekozen uit een gedicht van Helmers:

’t Is Koster! Neerland is ‘t, die uit den duistren nacht.
Der eeuwen, weer het licht te voorschijn heeft gebragt.

Deze drukkersgezellen hadden dan misschien wel een Verlichte maar geen lichte act. Terwijl ze, staande in een rijdende wagen, uit hun hoofd hun samenspraak declameerden, dienden ze dezelfde tekst te drukken en dit drukwerk vervolgens over de straten uit te strooien.

Ook de overige liederen – waaronder ‘*Aan de drukkunst*’ op de wijs van ‘C’est l’Amour’ en ‘*Het vierde eeuwfeest der drukkunst*’ op de melodie van ‘Gij die thans met mij zijt ter jagt’ – hebben eenzelfde teneur: nationale trots gemengd met een haast religieuze verering voor Coster en zijn uitvinding.

Het Dordtse feest was niet alleen georganiseerd vanuit nationalistische sentimenten maar misschien nog wel meer vanuit een stedelijke rivaliteit. Nadat Haarlem had besloten tot een luisterrijke viering van het vierhonderdjarig bestaan van de boekdrukkunst in de geboortestad van Coster, besloten enkele andere steden niet voor Haarlem te willen onderdoen. Ook boekverkopers-drukkers uit Groningen, Hoorn, Rotterdam, Batavia en *last but not least* Dordrecht troffen de voorbereidingen voor een minstens zo sensationeel feest. Het Dordtse feest werd georganiseerd en gefinancierd door de firma Blussé en de firma De Vos. Niet toevallig waren dat de twee grootste drukkerijen annex uitgeverijen hier ter stede. In die zin had de viering dus ook de sfeer van concurrentie tussen stedelijke boekverkopers onderling. Voor De Vos en Blussé was het een manier om hun imago te versterken.

Hieraan hing natuurlijk wel een prijskaartje. In het familiearchief Blussé vond ik een pittige rekening van ceremoniemeester Jan Pluim de Jager aan het adres van Blussé en De Vos. Het feest kostte 304 gulden en 45 cent. Dat is evenveel als het jaarinkomen van een arbeider in die tijd. Uit de opgevoerde posten krijgen we een aardig beeld van de identiteit van de plaatselijke middenstand en het consumptiepatroon tijdens de festiviteiten: ‘Aan Jan Tand, f 7, aan Schenk voor socysenbrood f 9,75, Sluisdam voor vleesch f 5,50, Pierenbier voor de Tamboers f 3,05, Van Ry f 12, Gutteling f 9,45, Heynen blikslager f 12, 3 flesschen wyn op marsch, de compositours der Soucyzen f 2,35, bier voor het garnizoen f 20,85, Schaffels f 12’. De hoogste kostenpost werd gevormd door het standbeeld van Coster. De prijs hiervan



Zingende?, maar in elk geval rijdende en drukkende drukkersgezellen tijdens de Costerfeesten van 1856 (KB Den Haag, collectie Bakhuizen van den Brink).

was f 48. Uit een katebelletje van De Jager blijkt dat Blussé dit beeld, gefabriceerd door de drukkersgezellen van De Vos, na afloop van het feest wilde kopen. De Jager gaat hiermee akkoord mits Blussé een duidelijk bod wil doen:

Amice! Ik meen mij te herinneren dat ge het sassinet voor eene zekere som wilde eigenen (dat is niet goed Hollandsch) naderen, meen ik. Eilieve zet het eens op prijs. Dan kunnen wij van elkaar af.

Een antwoord op dit briefje heb ik in het familiearchief Blussé niet gevonden. Ik vond al evenmin restanten van een standbeeld van papier maché, terwijl een dergelijke vondst gezien de rijkdom van dit archief niet ondenkbaar was geweest. Het bestaat uit meer dan 100 ongeïventariseerde archiefdozen waarin de persoonlijke levensresten van vele generaties met elkaar verstrengeld zijn geraakt en een rariteitenkabinet zijn gaan vormen van portefeuilles, medailles, landkaarten, kranten, uitnodigingen, menukaarten, paspoorten, haarlokken en haarvlechten en waarin een aantal restanten van papier maché bepaald niet hadden misstaan.

Ik vermoed dat Blussé over de brug is gekomen. Hij was immers een betrouwbare ondernemer. Aan de opbouw van een dergelijke reputatie had de firma generaties lang hard gewerkt en dus wel een standbeeld verdiend. Er zijn echter meer redenen te bedenken waarom het beeld van Coster Blussé toekwam en niet De Vos. De Vos was een nieuwkomer op de markt – hij startte in 1808 als eenmansbedrijf – terwijl boekhandel Blussé al meer dan 75 jaar in Dordrecht was gevestigd. De in 1726 geboren Abraham Blussé was hiervan de grondlegger. Met financiële hulp van zijn broer die loodgieter was, bouwde hij in 1744 het boekbinderijtje van zijn vader uit tot een boekhandel, boekbinderij en uitgeverij met de naam *In Laurens Coster*. Dit pand is tot in de 20e eeuw in gebruik geweest als boekhandel. Eerst onder de naam *In Laurens Coster*, later, na een fusie met Blussé's grootste concurrent, onder de naam *Blussé en Van Braam*. Het pand, althans de buitenkant, staat er nog steeds: naast V&D aan het Scheffersplein. De boeken van eertijd hebben plaats gemaakt voor een kaascollectie.

In 1823 had dit pand als boekhandel echter nog een lange toekomst voor de boeg, waarin zelfs Vincent Van Gogh als winkelbediende korte tijd een rol zal gaan spelen, en kon het bogen op een nog rijker verleden. Van alle boekhandels die van 1745 tot 1823 in Dordrecht waren geopend, had alleen de firma A. Blussé en Zoon standgehouden. De anderen waren failliet gegaan, naar een andere stad vertrokken of waren wegens het ontbreken van een erfgenaam gesloten. *In Laurens Coster* wist zich niet slechts te handhaven. Abraham en zijn zoon en opvolger Pieter presteerden het om dit aanvankelijk kleine winkeltje uit te bouwen tot een groothandel met een landelijk bereik en tot een uitgeverij van naam en faam.

Ze brachten weliswaar weinig romans op de markt, maar temidden van de meer dan 1.400 boekdelen die de firma heeft uitgebracht, vinden we wel een groot aantal beroemde standaardwerken. Zo bracht Blussé de nieuwe Verlichte 32-delige bijbelvertaling van J.D. Michaëlis tot een goed einde. Hij was ook de uitgever van de Nederlandse vertaling van Louis Antoine de Bougainville's *Reis rondom de wee-*



Afbeelding van Geneveva in april 1777, een albino negerin die op het eiland Dominique woonde. Illustratie in het achttiende deel van Buffons *Algemeene en natuurlyke historie* (KB Den Haag).

reld. Zoals hij eveneens een aantal werken op de markt bracht van de vermaarde Franse geoloog George Louis Leclerc de Buffon over alle toen bekende vogels en mineralen.

Blussé was verantwoordelijk voor de uitgave van de nieuwe gezangenberijming voor de Waalse kerk. Hij gaf gezaghebbende woordenboeken uit zoals die van Pierre Marin voor de Franse taal en van John Holtrop voor het Engels en schoolboeken die volgens de nieuwste didactische inzichten waren samengesteld. Samen met zijn Amsterdamse collega Willem Holtrop was hij uitgever van een van de eerste Nederlandstalige populair-wetenschappelijke medische tijdschriften: *Natuur, genees- en huishoudkundige jaarboeken* – waarin een veelheid aan onderwerpen de revue passeert: van de bereiding van opium, het bestrijden van lintworm, hoe te leren zwemmen, manieren om konijnen en katten met elkaar te kruisen of om doof-

stommen te leren spreken, middelen tegen hondsdolheid en watervrees, meteorologische waarnemingen, de geografische gesteldheid van IJsland, discussies over de vraag of de mens van origine een viervoetig of een tweervoetig wezen is, voorbeelden van wonderlijke verschijnselen die zijn toe te schrijven aan epileptische aanvallen tot verhandelingen over het zingen van zwanen. Dergelijke onderwerpen worden ook in een aantal van zijn andere fondstitels diepgaand onder de loep genomen. Ook het door Blussé uitgegeven geografische werk *De nieuwe reisiger* van Jean de la Porte waarin de aardbol land voor land wordt verkend, verschaft kennis over een scala van onderwerpen en was met zijn 32 delen geen geringe onderneming.

De meeste roem oogstte deze uitgeverij misschien nog wel met de uitgave van de 24-delige *De volledige beschrijving van alle ambachten, grafieken en trafieken*. Deze reeks was uniek in zijn soort omdat hierin voor het eerst in Nederland een poging werd gedaan de Nederlandse nijverheid in kaart te brengen en tegelijkertijd de verschillende bedrijfstakken te voorzien van een degelijk handboek. De serie bevatte delen over onder andere de zijdeteelt, meekrapeteelt, honingbijenteelt, suikerrafinaderij, papierproductie, het ambacht van de metselaar, van de timmerman en de architect, de boekbinder, bierbrouwer, plateelbakker, houtskoolbrander, porseleinschilder, orgelbouwer, vitrioolbereider en de azijnmaker. Totdat deze reeks verscheen, was men voor het overdragen van ambachtelijke kennis afhankelijk geweest van mondelinge overdracht van vader op zoon of van patroon op gezel. De serie beoogde echter meer dan alleen de bestaande kennis op schrift te stellen. Het

was daarnaast de bedoeling deze kennis te verruimen met een aantal nieuwe methoden en werkwijzen waarvoor de auteurs actief onderzoek zouden doen door het bezoeken van ateliers en werkplaatsen en het bestuderen van buitenlandse naslagwerken. Pieters inspiratiebron was de beroemde 99-delige Franse reeks *Description des arts et metiers* die nog liep toen Blussé met zijn Nederlandstalige variant begon. De Franse evenknie, een gigantische onderneming waaraan meer dan een eeuw is gewerkt, kwam tot stand onder de vleugels van de Franse Academie en met financiële steun van het Franse koningshuis. Blussé moest zijn onderneming daarentegen zonder een dergelijke protectie tot een goed einde zien te brengen. Hij kon al evenmin beschikken over het ruime kennisreservoir van de Franse Academie met wetenschappers van naam zoals de natuurkundige René Antoine de Reaumur en de landbouwkundige Henri Duhamel du Monceau of een filosoof als Denis Diderot die de eindredactie voor zijn rekening nam. Blussé moest daarentegen werken met een beperkt aantal, voornamelijk niet academisch geschoolde, broodschrijvers. Zo zijn acht van de eerste tien delen van *De volledige beschrijving* slechts van de hand van één auteur, de Amsterdamse apotheker P.J. Kasteleijn die zijn vak niet langer kon uitoefenen nadat hij door een bedrijfsongeval een oog was kwijtgeraakt en zich daarom op het schrijverschap was gaan toeleggen. Deze gewezen apotheker verdiepte zich ten behoeve van Blussé's reeks onder andere in de distilleerderij, verfbereiding, de fabricage van porselein, het zijdeverven, papiermaken, het zeepzieden en het leerlooien.

Als deze duizendpoot, die tegenover zijn vriendenkring verklaarde op een vroege dood te rekenen omdat hij reeds '*te veel geschreven, te veel gezeten*' had, niet al in 1794 in het harnas was gestorven, zou hij waarschijnlijk nog wel meer delen van deze reeks hebben geschreven. De taak van Kasteleijn lijkt na zijn dood tijdelijk te zijn overgenomen door de minder erudiete, vanwege zijn politieke satires heel wat meer beruchte maar eveneens noodlijdende, veelschrijver Gerrit Paape. Deze auteur was zowel verantwoordelijk voor de, in 1794 verschenen, *Plateelbakker* als voor de, in 1797 anoniem verschenen, *Honingbijenteelt* en de het jaar daarop eveneens anoniem gepubliceerde *Zijdenteelt en kweeking van de moederbeziënboom*. Toen Paape in 1798 als ambtenaar werd aangesteld, kwam ook aan zijn medewerking een einde. Hierna vond Blussé geen auteurs meer die meer dan één bedrijfstak voor hun rekening wilden of konden nemen en verliep de uitgave van *De volledige beschrijving* steeds trager. Terwijl de publicatie van de eerste vijftien delen tien jaar – van 1788 tot 1798 – in beslag nam, duurde het vervolgens 22 jaar voordat de overige delen het licht mochten zien.

Anders ook dan zijn Franse voorbeeld kon Blussé niet beschikken over financiële protectie van het Hof. Toen de voorbereidingen voor de serie in 1786 startten, behoorde hij als gedreven patriot tot de partij die juist probeerde de stadhouder af te zetten. Na de tegencoupe van de orangisten in 1787 zal de stadhouder weinig genege zijn geweest Blussé's onderneming van zijn support te voorzien. De Bataafse revolutie in 1795, toen de patriotten aan de macht kwamen, zal Blussé hoopvol hebben gestemd. Maar ook van zijn geestverwanten ontving hij weinig meer dan een eervolle vermelding in het door hemzelf uitgegeven *Staatsblad*. Daarnaast deed hij pogingen de Oeconomische Tak, een economische herstelbeweging uit die tijd,

voor zijn onderneming te interesseren. Hun interesse leverde uiteindelijk niet meer op dan, alweer, een eervolle vermelding en een medaille voor een van de auteurs. Misschien heeft de uitgever meer succes gehad bij het bedrijfsleven. Verdacht veel delen uit de reeks zijn opgedragen aan kapitaalkrachtige ondernemers die in de desbetreffende branche hun geld verdienden. Zo werd het deel over de zeepfabricage opgedragen aan *'den weledelen heere Willem Noodt, zeepsieder te Delft'*, het deel over de papierfabricage diende ter ere en meerdere glorie van *'de heeren Blauw en Briel, beroemde papierfabrikeurs te Wormerveer'* en tevens vaste leverancier van de firma Blussé, het deel over de Delftse plateelbakkerij werd *'met hartelijke toebede van alles goeds'* aangeboden aan onder anderen Lambert Sanderus, eigenaar van de Delftse plateelbakkerij De porceleyne claeuw, het deel over de zijdenteelt werd toegewijd aan de Dordtse zijdefabrikant Anthonij Balthasar van den Brandeler, en Hendrik van Beek, eigenaar van azijnmakerij De Eendracht in Rotterdam, werd in *De azijnmaaker* in het zonnetje gezet. Ook een aantal gelauwerden wier beroep in de opdracht niet vermeld wordt, blijkt bij nader onderzoek zijn belangen te hebben in de betreffende tak van industrie. Zo was Jan Hendrik van Meeteren aan wie *De suikerraffinadeur* uit 1793 is opgedragen – *'eene weetenschap, hem zo aangenaam en voordeelig'* – zeer zeker, zoals het voorwoord meldt, Pieter Blussé's 'bijzonderen vriend', maar hij was óók sinds 1785 mede-eigenaar van de firma Van Meeteren en comp., een Dordtse suikerraffinaderij en handelsmaatschappij in suiker en siroop.

Hoeveel dit alles heeft opgeleverd en of de sponsoring bestond uit klinkende munt of alleen uit gedenkwaardige geschenken, we weten het niet. Bij een dedicatie was het altijd afwachten op welke wijze je hiervoor zou worden beloond door een wispelturig mecenaat met een voorkeur voor natura. Het was in die tijd niet ongebruikelijk dat auteurs of uitgevers in ruil voor een opdracht werden verrijkt met een zilveren snuifdoos of met een zending wilde zwijnen. Uit de klaagzangen van Pieter Blussé in een aantal van zijn voorwoorden kunnen we wel afleiden dat ook het bedrijfsleven niet gul is geweest. Uiteindelijk deed Blussé er 32 jaar over om zijn belofte aan de intekenaren op de reeks na te komen en de beloofde 24 delen op de markt te brengen. Waarmee de reeks niet alleen een monument is geworden van ambachtelijke kennis maar ook van volharding. Naast idealisme schuilde daarachter ook een zakelijk motief. Een gestrande reeks zou zijn reputatie als degelijke en betrouwbare uitgever hebben aangetast. De negentiende-eeuwse boekhandelaar en boekhistoricus Kruseman typeert de firma Blussé niet zonder reden als een uitgeverij die heeft geïnvesteerd in *'vertrouwen'*:

'dat vertrouwen moet gewonnen worden, langzaam, voorzichtig, soms onder strijd. Blussé had het zich weten te verwerven. Zijn woordenboeken en zijn vele boeken voor het onderwijs waren met roem bekend. Evenzoo zijn uitgaven op historisch en kerkelijk gebied.'

Dat vertrouwen van boekenkopers in de duurzaamheid van Blussé's fondstitels was van belang vanwege de aard van dit fonds.

Het merendeel van Blussé's uitgaven behoort tot de *steady-sellers* van de achttiende en begin negentiende eeuw. In mijn proefschrift *Een lot uit de loterij* probeer ik een aantal verklaringen te geven waarom deze firma zich niet waagde aan de in deze

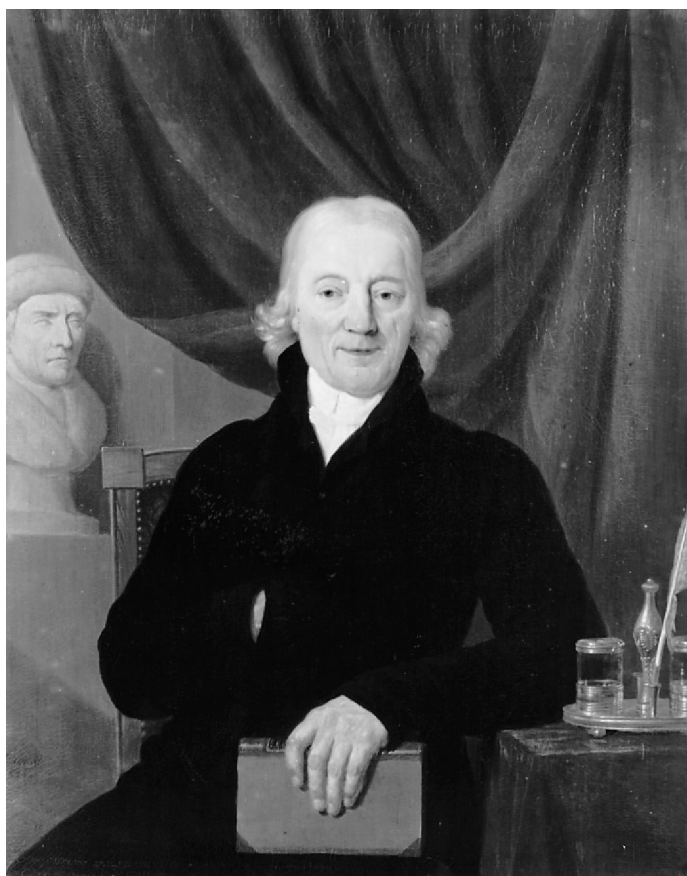
periode ‘opkomende’ roman. De eerste verklaring hiervoor lijkt op een flauwe grap: de roman kwam niet echt op in deze periode. Uit recent onderzoek blijkt dat het genre lang niet zo populair was als lange tijd is aangenomen, althans niet bij boekenkopers. Romans leende men bij voorkeur in winkelbibliotheken of van elkaar binnen leesgezelschappen. Dat zal hebben samengehangen met de prijs. Boeken waren in die tijd relatief veel duurder dan tegenwoordig. Als men tot aanschaf overging, investeerde men liever in informatieve naslagwerken of religieuze boeken, in boeken die langer meegingen. Blussé was typisch zo’n uitgever die zich richtte op dit, duurzame, segment van de markt.

Een uitzondering moet worden gemaakt voor de wetboekjes met uitleg of de samenvattingen van nieuwe wetten die de firma gedurende de Napoleontische tijd op de markt bracht. Doordat de wetgeving in deze periode aan de lopende band veranderde, behoorden deze handleidingen in zekere zin tot de eendagsvliegers uit zijn fonds. Ze zullen echter wel goed zijn verkocht. Afgaand op de observaties van De Dordtse kantoorbediende P. Uittenboogaard vloeide deze koopwoede voort uit bittere noodzaak. Hij signaleerde in 1810 een grote consternatie onder de Dordtse burgerij na de invoering van de Code Napoleon, het burgerlijk wetboek. Dit leidde ertoe dat vele particulieren *‘die eenigszins bekend zijnde met de oude gang van zaken, geen weg konden vinden in de nieuwe vormen van bepalingen’*. De deurwaarders bij de rechtbanken profiteerden van deze verwarring en wierpen zich spontaan op als adviseur:

‘Als deurwaarder bij onze Regtbank was eenen Sjaquet aangesteld, eenen Vlaamschen franschman die Hollandsch verstond, maar het zeer gebrekkig sprak, en die zich op zijne regtskennis veel liet voorstaan; eens hoorden wij dien man zeggen: Ikke neem de kood (de code Napoleon) in de ant en keef advies an de boer.’

Het lijkt erop dat behalve deze Sjaquet ook de firma Blussé in dit gat in de markt is gesprongen met haar vele uitgaven van wetboeken in het Nederlands, uittreksels daarvan, toelichtingen en indexen hierop. Pieter Blussé was al met al een verstandige uitgever, een risicomijdende investeerder, zuinig, zo blijkt ook uit zijn nevenactiviteiten. Of het nu was als belegger, of als kleine bankier of zelfs als heer van de heerlijkheid Oud-Alblas die hij tegen een bodemprijs aanschafte, deze uitgever speelde bij voorkeur op safe. Zijn kapitaal werd niet uitgeleend tegen woekerrentes maar tegen een redelijk tarief met een degelijk onderpand als waarborg. Dit risicomijdende ondernemerschap heeft Pieter Blussé geen windeieren gelegd. Hij begon in 1771 met een kapitaal van f 20.000. Na zijn overlijden in 1823 hadden zijn erfgenamen het veertienvoudige te verdelen: een vermogen van f 283.500. Dat is een standbeeld waard en een feestje ter ere van de drukpers, belichaamd door Coster. Zo dacht zijn zoon en opvolger Adolph erover toen hij enkele maanden na het overlijden van Pieter in 1823 enkele meters van het graf van zijn vader in de Augustijnenkerk het bewuste drukkersfeest organiseerde. Zo had ook zijn vader er tegenaan gekeken. Het laatste portret dat van Pieter is gemaakt toont een trotse grijsaard met een boek in zijn hand. Dat boek leest hij niet. Het is dichtgeslagen. Als je er vriendelijk om vraagt, wil hij het je – tegen een zekere

prijs – wel aanbieden en de rekening noteren met behulp van het zilveren schrijfgerei aan zijn linkerzijde en onder het welwillende oog van Coster: de buste aan zijn rechterzijde.



Geschilderd portret door G.A. Schmidt van Pieter Blussé sr. (1748-1823). Museum Mr. Simon van Gijn, Dordrecht.

www.sdu.nl	Een lot uit de loterij Het wel en wee van een uitgeversfamilie in de achttiende eeuw	
	De Dordrechtse uitgeverij A. Blussé en zoon kwam tot bloei in een periode van grote politieke en economische turbulentie. Arianne Baggerman beschrijft in <i>Een lot uit de loterij</i> de perikelen van de familie Blussé tussen 1745 en 1823. De pers over <i>Een lot uit de loterij</i>: 'Spannend, onderhoudend en informatief, benadert het niveau van een mooie familieroman' – <i>NRC Handelsblad</i> 'Meeslepend geschreven' – <i>de Volkskrant</i> Sdu Uitgevers Een lot uit de loterij is verkrijgbaar in de boekhandel	

Dordrecht en Leeuwarden, de Prins werd in twee stukken begraven

Cees Esseboom

Inleiding

Een historische gebeurtenis die vroeger op de lagere scholen minstens zoveel aandacht kreeg als de inname van Den Briel, het uitmoorden van Zutfen en Naarden door de Spanjaarden, de Alkmaarse Victorie, het ontzet van Leiden, de Slag bij Nieuwpoort en het Rampjaar 1672, was het verdrinken van Prins Johan Willem Friso in het Hollands Diep op 14 juli 1711. Door een meer thematische opzet van het vak geschiedenis kwamen dergelijke gebeurtenissen op de achtergrond. De meeste Nederlanders beneden de veertig jaren oud zijn daardoor niet op de hoogte van hetgeen zich toen in het zicht van de haven van Strijen Sas afspeelde. Een hardnekkig misverstand rond die noodlottige gebeurtenis op 14 juli 1711 richt zich op de veerdienst. Vaak is al vermeld dat het een veerdienst betrof tussen Moerdijk en Willemsdorp op de zuidpunt van het Eiland van Dordrecht. Het ging echter om een bootverbinding tussen Brabant en de Hoekse Waard. Dat Dordrecht toch een rol van betekenis vervulde na het verdrinken van de Friese stadhouder, is minder bekend.

Op weg naar Den Haag

Johan Willem Friso (JWF) prins van Oranje Nassau, stadhouder van Groningen en Friesland werd in 1687 geboren en huwde in 1709 Maria Louise van Hessen-Kassel. Hij stamde in rechte lijn af van Jan van Nassau – Jan de Oude –, broer van Willem van Oranje.

Stadhouder Willem III – tevens koning van Engeland – was kinderloos en benoemde hem kort voor zijn overlijden in 1702 tot zijn universeel erfgenaam en opvolger als stadhouder. Met de dood van Willem III waren de nazaten van Willem van Oranje in de mannelijke lijn uitgestorven. Daarop werden de wilsbeschikkingen van zowel Maurits als van zijn broer Frederik Hendrik ook bij de erfenis betrokken. Het gevolg was dat er van diverse kanten aanspraak werd gemaakt op de nalatenschap, een zaak die uiteindelijk pas in 1732 definitief werd geregeld.



Johan Willem Friso (1687-1711) stadhouder van Friesland, Groningen, Ommelanden en Drente; gravure van J. Houbraken 1752 (foto Koninklijk Huisarchief).



Kort bij de haven van Strijen Sas lijden de Prins, zijn gezelschap en de bemanning schipbreuk. Du Tour klemt zich vast aan de koets, Johan Willem Friso gaat ten onder. Vanuit de haven komen al twee roeiboten – gestuurd door Verschuur – om hulp te bieden. Voor de Prins en de heer Hilken kwam de hulp te laat, de anderen konden worden gered; gravure van B. Picart uit 1729 (GAD DI 2397).



Behalve de twee noordelijke gewesten, keerden de provincies zich af van JWF; voor deze gebieden begon het Tweede Stadhoudersloze Tijdperk.

Vanaf 1703 nam JWF deel aan de Spaanse Successieoorlog (1701-1714), vanaf 1707 als generaal. In verband met de nalatenschap van Willem III moest JWF dringend naar Den Haag. Op 11 juli vertrokken hij en zijn gezelschap uit Lens in Noord-Frankrijk – waar het leger was samengetrokken – naar de Moerdijk waar hij op dinsdag 14 juli tegen de middag arriveerde in gezelschap van kolonel Hilken, opperhofmeester Verschuur, gedeputeerde Du Tour en de hofleden Moesbergen en Plettenburg.

Dat de reis via het veer Moerdijk-Strijen Sas ging, was alleszins begrijpelijk, want het was de kortste weg naar de residentie. De veerdienst die hier werd onderhouden, was een stadsveer; de veerlieden werden aangesteld door de Magistraat van Niervaert, alias de Klundert. Strijen Sas behoorde tot 1831 tot het grondgebied en tot de jurisdictie van de Klundert.

De afstand tussen de haven van Moerdijk en Strijen Sas was dan wel een relatief korte verbinding, maar beliep toch altijd nog bijna twee kilometer. Moerdijk en Strijen Sas leverden eveneens loodsers om schepen te begeleiden naar Dordrecht, Rotterdam en Hellevoetsluis, de vertrekhaven van vele zeeschepen.

De overtocht van JWF en diens gezelschap verliep aanvankelijk voorspoedig. Plotseiling opsteking slecht weer deed de Prins en de anderen bij hem aan boord echter schipbreuk lijden; het zou de dood betekenen voor de Prins en de heer Hilken.

Er werd een onderzoek ingesteld naar de oorzaak van de ramp, waarbij tevens nagegaan diende te worden of er sprake was van nalatigheid van de veerlieden.

Getuigenverhoor in de Klundert

Doordat de veerdienst – zoals opgemerkt – een aangelegenheid was van de Magistraat van de Klundert en het gegeven dat Strijen Sas tot de jurisdictie van de Klundert behoorde, werd door de baljuw, burgemeesters en schepenen een gerechtelijk onderzoek naar het gebeuren ingesteld op het stadhuis van Klundert.

De processen-verbaal die naar aanleiding van de zittingen werden opgemaakt, geven niet alleen een ooggetuigenverslag van het ongeval, maar verstrekken eveneens duidelijkheid over de verantwoordelijkheden in deze zaak.

Op 16 juli 1711 legde Pieter Cornelissen – oud 21 jaar en veerman op de dienst Moerdijk-Strijen Sas – een verklaring af over de tragische gebeurtenissen die enkele dagen eerder plaatsvonden:

Tegen de middag van de 14e juli arriveerde de Prins met zijn gevolg in Moerdijk en wenste overgezet te worden naar Strijen Sas. De prins begaf zich aan boord van een hoogaars waar de veerlieden Gerrit Janssen en Arij Damissen aan boord waren om hem naar de andere kant te roeien. Toen de hoogaars aan het einde van de haven was – bij het havenhoofd – kwam een schip in zicht dat van de overzijde was gekomen. Deze grotere schuit – een zogenaamde hengst – leek JWF beter geschikt om de overtocht mee te maken en hij wisselde van boot. Toen het even later begon te regenen, liet de Prins zich op een grotere hengst zetten waarop ook zijn koets werd

vervoerd. Hij nam daarbij *'twee a drij heeren en twee knechts'* met zich mee; zijn koetsier was al aanwezig bij het prinselijke rijtuig. Om zich te beschutten tegen de regen nam de Prins met de heren in de koets plaats.

Met *'een bequame suijdelijcke wint'* vertrokken zij van het havenhoofd van Moerdijk. De overtocht verliep naar wens, maar onder de wal van Strijen Sas stak er plotseling een bui op en schoot de wind naar het noordwesten. Pieter Cornelissen moest toen de steven wenden, maar de zeilen wilden niet overgaan waarna een valwind in de zeilen kwam die het schip uiteindelijk deed kapseizen:

'dat hij als doen moetende wenden, de zeijlen niet hebben willen overgaen, en bij die occasie een seeghwind inde zeijlen gevallen is, waer door de schuijt water schepte en soo danich vervulde dat (die) geheel en al over sij viel, (zo)dat de zeijlen op het water lagen. Sijnde sijne Hoocheijt met gemelte Heeren die bij hem saten uijt de koets getreden, dogh alle in 't water geraeckt ende meergemelte sijne Hoocheijt met noch een van de voors. Heeren verongeluckt, sonder pertinent te kunnen seggen, hoe sijne Hoocheijt uijt de schuijt en wegh is geraeckt, mits het soo schielijck toeganck, dat men nauwlijcx tien soude hebben kunnen tellen' (Oud Archief Klundert inventaris 1).

Wat er zich in die korte tijd *'van amper tien tellen'* afspeelde, onttrok zich aan de waarneming van Pieter Cornelissen; hij had de zorg voor de bemanning, zichzelf en de hengst. Uit andere bronnen is het verloop echter wel te achterhalen. De kamerheer van de Prins verhaalt in een brief over het verdrinken van de Prins en zijn opperstalmeester de Heer Hilken (ook Hilchen):

'... een Stormwindt, die 't vaartuyg over zy smeeet, zoodat 'er 't water met groot gewelt in liep: Toen liet de Prins het portier van zyne koetze openen, gingk 'er uyt met de Heeren Hilken en Du Tour; maar de pont, met 'er haast gansch vol water, wierd toen geheel en al over zy gerukt: De Prins hielt een tijdt lang den Heer Du Tour vast, die zelf zich aan een van de portiers der karosse hielt, niet tegenstaande het water boven de bak stont; maar een golf brak hun de handen los, en wierp hen beyde naar den grondt. De Heer Du Tour stak zyne handen noch weer boven, vatte een touw, daar hy zich met den Prins aan vast hielt, hoewel de golven hen slag voor slag over 't hoofdt rolden: De Heer Verschuur, alrede over en in de herberg, bestelde daar alles tot het middagmaal, en hoorende roepen, dacht hy dat het van vreugde was over 't aanlanden van den Prins.'

Verschuur (de Groot-Hofmeester) die dus al in de herberg was, zond direct twee sloepen om de drenkelingen te redden, maar deze kwamen voor de Prins en kolonel Hilken te laat. *'De Heer Du Tour, twee voetjongens en de koetsier werden byna halfdoot geborgen, en de meeste hadden zig aan 't vaartuyg of aan een touw vast gehouden'* (Halma, p. 240).

Aanklacht op grond van artikel 6

Met het horen van de getuigen was de zaak voor de baljuw niet afgedaan. In een vervolgzitting op maandag 17 augustus 1711 werd artikel 6 van het reglement van de veerdienst van Moerdijk aan de orde gesteld teneinde vast te stellen of de veer-

lieden wel of niet in gebreke waren gebleven. Dit artikel schreef voor dat een veerschuit gevaren moest worden door twee kloeke mannen, bij zwaar weer en andere moeilijke omstandigheden – zoals zware ijsgang – dienden er vier kloeke mannen aan boord te zijn.

‘... dat de veerschuijten moesten bemant sijn met twee ofte vier cloucke mannen, na gelegentheijt van saecke, ende dat de Schuijt daer gemelte Heere Prince was ingeweest en mede verongeluckt, maer was voorsien geweest met een knecht en twee jongers van 11 en 12 jaren, vervolgens d’ordonnantie was overtreden ...’ (Oud Archief Klundert, inventaris 1).

De veerlieden behoorden te worden gecorrigeerd, zo meende de baljuw.

Het bleek onredelijk de schuld bij de varensgezellen te leggen, want de verklaringen van de veerlieden Gerrit Janssen en Dirck Versluijs – tevens de vaders van de twee genoemde jongens – wezen in de richting van de Prins. Hoewel het schip waarmee de Prins was vergaan, bemand was geweest met één kloeke man en twee jongens, was dat een gevolg van de wensen van Johan Willem Friso. Deze stuurde een aparte schuit met de bagage naar Rotterdam en wenste dat Dirck Versluijs op dat schip zou meevaren. De rechtbank accepteerde voorlopig deze uitleg: *‘Is naer deliberatie goetgevonden en geresolveert die saecke voor als noch in staet te houden’*, waarmee het proces in de Klundert een einde nam, want de Magistraat kwam er niet meer op terug.

Het lichaam wordt eindelijk geborgen en naar Dordrecht vervoerd

Het duurde ruim een week eer de verdrongen Prins werd gevonden. Een schipper die op de 22ste juli vanuit de Klundert kwam, zag het lichaam drijven, vrijwel op dezelfde plaats als waar het tragische ongeval op de middag van de 14e juli had plaatsgevonden. Hij viste het lijk op en vervoerde het naar Dordrecht.

Het lijk van Johan Willem Friso werd in Dordrecht naar de De Pauw gebracht, de herberg in de Wijnstraat waar de Oranjes vele malen te gast waren. De herberg stond aan de Kop van de Wijnstraat aan het Groothoofd bij de aanlegplaats van beurtschepen en marktschuiten; de achteruitgang kwam uit op de Mattenkade.

In De Pauw ontfermde onder anderen de waard Arnoldus van Dollen zich over het lijk. Om het lichaam te kunnen balsemen, dienden de ingewanden van de Prins te worden verwijderd en die moesten vanzelfsprekend vervolgens worden begraven. Dan blijkt de afstandelijke houding die de Dordtenaren hadden ten aanzien van de Friese stadhouder die deze functie over alle gewesten wilde uitoefenen. Zoals gezegd, voelden de gewesten daar niet voor en ook Dordrecht – met de belangrijkste stem in de Staten van Holland en West-Friesland – had zich van de Prins afgekeerd en etaleerde dit standpunt met enkele maatregelen. Tot ongenoegen van het Friese Hof en andere betrokkenen liet de Dordtse stadsregering de ingewanden van de Prins niet in de Grote Kerk begraven, maar in de Nieuwkerk; bovendien gebeurde dit met weinig vertoon. De begrafenis van de ingewanden werd slechts aangetekend in het begraafboek van de Nieuwkerk, maar er werd niet vastgelegd op welke plaats deze teraardebestelling op 23 juli 1711 plaatsvond.

23 *Begruaven het ingewandt van den
prins van Vries Landt uyt den pauw*

'begraven het ingewandt van den prins van Vries Landt uyt den pauw' (GAD DTB 67 Nieuwkerk). De ingewanden van JWF werden vanuit De Pauw overgebracht naar de Nieuwkerk. Het tweede slachtoffer – de kolonel Hilken – werd zeven dagen later in de Nieuwkerk begraven.

30 *Het Leyck vande heer Cornelis
Hillekis verdroncken en Begraven
in de nieuwe kerck*

Op 30 juli: 'het leyck vande heer Cornelis Hillekis verdroncken en begraven in de nieuwekerck' (GAD DTB 67 Nieuwkerk).

Een lauwe Dordtse reactie

De Dordtse stadsbestuurders reageerden lauw op de fatale gebeurtenis van de 14e juli. De notulen van de Oudraad vermelden pas op maandag 3 augustus 1711 iets met betrekking tot het overlijden van JWF:

'Is ter vergaderinge van den Oudraad gelesen een missive van Furstinne Douarière van wijlen Johan Willem Friso Prince van Nassau geschreven aan Ed(ele) Groot Agtb(aren), te Leeuwarden den 20 Julij laatstleden behelsende notificatie van het ongelukkig overlijden van gemelde Prince.'

Vervolgens verwijzen de notulen naar een insertio, te weten het genoemde rouwbericht dat de weduwe aan de stadsregering van Dordrecht stuurde.

Een tamelijk ongeïnteresseerde Oudraad besluit daarop dat *'de voors(chreven) missive met een rescriptie van condoleance in civile termen beantwoort sal worden'*.

Ook de condoleancebrief werd blijkbaar niet als belangrijk beschouwd, want het spoor van brief en tekst ontbreekt. De stad werd evenmin vertegenwoordigd bij de plechtige begrafenis in Leeuwarden op 25 februari 1712.

De Prins werd driemaal begraven

Het in Dordrecht gebalsemde lichaam werd per schip *'met een groot militair escorte naar Leeuwarden vervoerd'* (Brongers, p. 58). Nadere informatie over deze tocht werd niet verstrekt. Ook Willem Coetier die op 1 maart te Franeker in de Academiekerk (universiteitskerk) een lijkrede hield over de dood van JWF is hier vaag over: *'wierdt het lyk te Dordrecht gebalsemt; verder naar Frieslandt en Leeuwarden gevoert'* en daar *'in de kapelle, by zynen Heer Vader Hendrik Kasimier, hoogloflyker gedachtenis, bygezet'* (Halma, p. 260). Dit laatste gebeurde echter pas zeven maanden later.

Wel Edele, Eerenteveste, groot Achtbare,
Wijze en Goorsienige Heeren.

Naerdien het de Goddelijke Goorsienigheit gelieft heeft, den
Heere Johan Wilhelm Friso, Prins van Oranje en Nassau
onsen seer geliefden, dierbaren en hoogheerden Heere en Gemael,
in't bloeyenke van sijne jaren, uit dit leven wegh te rukken, en
in syn ewigduurende Heerlykheit oote nemen; Soos hebben Wy
niet konnen noch willen afwiesen Uw Ed: groot Achtb: van
dit onverwacht, fatael en in alle sijne omstandigheden beklaeg,
lyck soeval, hiernee de behoortlyke notificatie te doen; niet
wijffelende off Uw Ed: groot Achtb: sullen, uit een Christelyk
medelyden, te meer deel nemen over deese onse overgrooten
swaere sleegh, terwijl Wy, daardoor krooft sijnde van onse krooft
en gemael, ons bevinden beladen met de sorge van een reeder
kint, en swanger gaende met een vrucht van enige maanden;
Wy willen hopen en bidden dat Godt Almachthich ons sal over-
troosten, ondersteunen en sterckte geven, om dit kruis te konnen
draegen met lijsaemheit, en een schuldige onderwerpinge
aen synen goddelijken wille, endat hy Uw Ed: groot Achtb:
wille neemen in sijne heylige bescherminge. waermeede Wy
verblijven

Wel Edele, Eerenteveste, groot Achtbare,
Wijze en Goorsienige Heeren

Uw Ed: groot Achtb:
Dienstwillige Dienaers

Leuwaerden
20 July 1711.

C. M. Brangell

aen de Stadt Dordrecht.

Wat gebeurde er na het vertrek uit Dordrecht met het gebalsemde lichaam van JWF? Werd het lichaam in een kamer van het stadhouderlijke onderkomen geplaatst, wellicht in de huiskapel? De biografen doen er het zwijgen toe. Het gemeentelijke archief Leeuwarden verklaart de oplossing niet te kunnen aanreiken. De in het Koninklijk Huisarchief aanwezige correspondentie tussen de weduwe van JWF – Maria Louise van Hessen-Kassel – en haar vader zou wellicht uitsluitsel kunnen geven over de gang van zaken nadat JWF naar Dordrecht was vervoerd.

Intussen was op 1 september 1711 het tweede kind van Louise en JWF geboren, nu een zoon: Willem Karel Hendrik Friso, de latere stadhouder Willem IV.

Ruim zeven maanden later, pas op 25 februari 1712, werd het gebalsemde lichaam van de JWF met pracht en praal *'met eene heerlyke, doch droevige Lykstatie'* in de avonduren bijgezet in de grafkelder van zijn voorouders. Daarmee werd de Prins voor de derde maal begraven.

Zelfs een vierde begrafenis was hem toebedacht, te weten in Kassel. Zijn schoonvader zou een marmeren praalgraf laten maken: *'daar het lyk noch naar een marmer praalgraf wacht, 't geen men zegt dat te Kassel, ter bekostiging van den Heere Landtgrave, zynen doorluchtigen schoonvader, vervaerdigt wordt'* (Halma, p. 260).

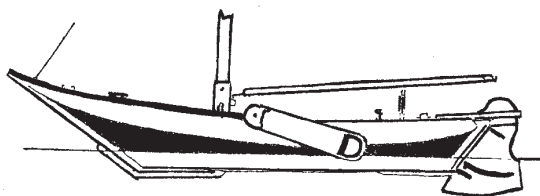
Dit voornemen werd echter niet uitgevoerd.

Johan Willem Friso werd een vergeten stadhouder. Toch was hij het die als enige zoon van de acht kinderen van Hendrik Casimir II het Oranjehuis voortzette.

In Moerdijk werd in september 2000 bij de oude haven aan het einde van het havenhoofd een gedenkplaat onthuld die herinnert aan het verdrinken van JWF, maar ook deze gebeurtenis ging aan vrijwel alle Nederlanders voorbij.

In de rechtbankverslagen is enkele malen sprake van een hoogaars en een hengst, twee scheepstypen die op de wateren rond Dordrecht veel werden gebruikt.

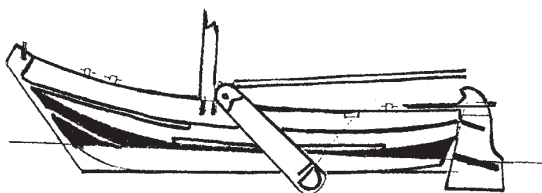
De genoemde schepen zijn bij uitstek geschikt voor breed en ruw water. Eeuwenlang kwamen deze scheepstypen voor op de Zeeuwse en Hollandse wateren. Toepassingen waren er in de visserij, maar ook als vrachtschip en veerschip deden zij dienst.



Hoogaars

De hoogaars heeft een klein plat bodemvlak, waardoor het schip bij droogvallen niet omslaat. De onderste huidplanken en vooral de voorstevan staan erg schuin, waardoor het naar boven toe snel breder wordt. Deze bouwwijze

voorkomt tevens dat het schip – wanneer het drooggevalen is – zich aan de grond vastzuigt. De hoogaars is direct uit andere schepen te herkennen door de ver overhangende voorsteven. De hoogaars komt nog voor als zeiljacht. De hoogaars die tijdens de overtocht van JWF werd gebruikt, was een kleine boot die werd geroeid.



Hengst

De hengst heeft een platte bodem van voren rond en naar achter spits uitlopend. De voorsteven staat tamelijk steil, is van boven sterk verbreed om het brede boeisel (bovenrand) te kunnen bevestigen. Hierdoor ontstaat het forse stoere voorkomen, waaraan de hengst werd herkend. Het was een stevig robuust schip dat storm en ijsgang kon doorstaan (Knook, p. 4).

Bronvermelding:

- Oud-Archief gemeente Klundert, inventaris nr. 1 (resoluties van de Magistraat).
- Stadsarchief Dordrecht, archief 3 en handschriftenverzameling nr. 2831.
- Brongers, E.H.: 'Johan Willem Friso, een heldhaftig leven-een ongelukkige dood', Rotterdam 2000.
- Guibal, C.J.: 'Johan Willem Friso en zijn tijd', Amsterdam 1938.
- Halma, F: 'Het leven van zyne Hoogheit Johan Willem Friso, Prinse van Oranje en Nassau', Amsterdam 1716.
- Knook, J: 'Het gebeurde bij Moerdijk', Klundert 1981
- Koninklijk Huisarchief: 'Vereeniging Oranje Nassau Museum', jaarverslag over 1928, Den Haag 1929.

U kunt uw kopij inleveren

tot 1 mei 2002

Dordtse florijnen

Speciaal voor onze leden buiten het Drechtstedengebied

De lokale media hebben uitvoerig aandacht geschonken aan het in roulatie brengen van een aantal Dordtse herdenkingsmunten. Speciaal voor onze leden van buitenaf staan we even stil bij het verschijnen van deze munten / penningen. De zogenaamde Dordtse florijnen – de naam gulden is beschermd – hebben een waarde van één euro en werden op initiatief van het gemeentebestuur door de Munt geslagen. De achterliggende gedachte was dat de eerste gulden in Dordrecht werd geslagen (1378) waardoor de stad zich ook met de laatste gulden diende bezig te houden. De waarde van de florijn werd op f 2,20 gesteld om de overgang naar het nieuwe geldstelsel soepel te doen verlopen. De florijnen zijn een korte periode – september t/m december 2001 – wettig betaalmiddel in een groot aantal winkels in de binnenstad.

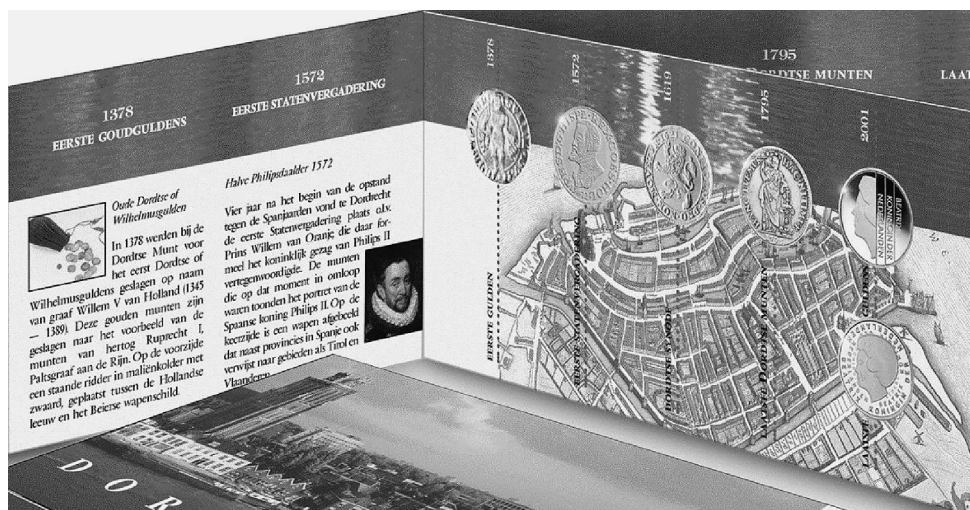
Na afloop van die periode breekt het tijdperk van de euro aan en kan de eigenaar de florijn omwisselen tegen één euro. De florijn is dan munt af en wordt penning. Een aanzienlijk aantal Dordtenaren zal één of meerdere exemplaren van deze penningen als aandenken bewaren.

De uitgegeven florijnen herinneren aan belangrijke historische gebeurtenissen waarmee Dordrecht was verbonden:

- * 1378: De eerste gulden – de zogenaamde Wilhelmusgulden – wordt in de Dordtse Munt geslagen;
- * 1572: De eerste Vrije Statenvergadering in Dordrecht;
- * 1618/19 De Dordtse Synode.

Een vierde florijn die herinnert aan de intocht van de Franse legers in 1795 werd niet in omloop gebracht, maar is uitsluitend in een verzamelset te koop. Deze verzamelset van f 35 bevat de vier kopernikkelen florijnen, de laatste gulden met het jaartal 2001 en een speciale officiële afscheidsgulden.

Belangstellenden kunnen onder meer contact zoeken met Muntpost in Elst, tel. 0481-366399.



Stichting Vrienden van het Museum Simon van Gijn

De geschiedenis van het museum

In 1892 werd de Vereniging Oud-Dordrecht opgericht door bankier en verzamelaar mr. Simon van Gijn, stadsarchivaris mr. J.C. Overvoorde en kunstschilder Bas Veth. De vereniging bezat het museum Oud-Dordrecht dat ondergebracht was in de Groothoofdspoort. Bij zijn overlijden in 1922 liet Simon van Gijn zijn woning aan de Nieuwe Haven 29 aan de vereniging na, inclusief het interieur en zijn bibliotheek, zijn verzamelingen van prenten, zilver, penningen, glas, scheepsmodellen, kleding enz.

In 1925 werd daar het museum heropend en kreeg de naam van mr. Simon van Gijn. De Vereniging Oud-Dordrecht kon na de Tweede Wereldoorlog de financiën voor het beheer van het museum niet meer opbrengen en zij droeg het museum over aan de gemeente Dordrecht, die het van 1999 tot en met 2001 uitvoerig restaureerde.

Het museum heeft nu weer het aspect gekregen van een patriciërs woning uit de tweede helft van de 19e eeuw. De aangrenzende woning – no. 30 – is tot entree van het museum verbouwd. Bij deze verbouwing werd een bijzondere 18e-eeuwse plafondschildering ontdekt. In de woning van Simon van Gijn is de zolder verbouwd om de speelgoedcollectie – een van de grootste en oudste van Nederland – tot haar recht te laten komen. Op de tweede verdieping bevindt zich een prentenkabinet, terwijl op de eerste verdieping een unieke 17e-eeuwse goudleerkamer – die oorspronkelijk uit een Dordtse woning afkomstig is – is aangebracht.

Wat doet de stichting Vrienden van Museum van Gijn?

In 2001 werd de Stichting Vrienden van Museum Simon van Gijn opgericht met als doelstelling het verwerven van gelden waarmee het museum zijn collecties kan uitbreiden en het tentoonstellingen kan organiseren en het vergroten van de bekendheid van dit bijzondere museum. Daarnaast kan de stichting als door de fiscus algemeen erkend doel ‘fiscaal vriendelijk’ schenkingen, legaten en dergelijke ontvangen.

Hoe wordt u Vriend van het Museum en wat krijgt u ervoor?

Er zijn vier mogelijkheden, afhankelijk van het bedrag van de donatie:

- € 1250,-: de mogelijkheid van naamsvermelding in het museumboekje en op sponsorbord, op posters, brief en website, twee jaarkaarten, twee keer per jaar een donateursbijeenkomst, één keer per jaar gratis gebruik van het museum voor maximaal 20 personen.
- € 750,-: de mogelijkheid van naamsvermelding in museumboekje en op sponsorbord, op posters, brief en website, twee jaarkaarten, twee keer per jaar donateursbijeenkomst.
- € 250,-: twee jaarkaarten, twee keer per jaar donateursbijeenkomst.
- € 25,-: twee jaarkaarten.

Het ligt in de bedoeling de donateurs te betrekken bij de opening van eventuele tentoonstellingen.

Zie verder de bijgesloten folder.

Bent u ook zo trots als wij op dit museum? *Meldt u dan aan als donateur!*

Het verhaal achter een kapiteinsvlag

H.W.G. van Blokland-Visser

Inleiding

De Dordtse reders kampten in de 19^e eeuw met het aantrekken van goede bemanningen voor hun schepen. Een door de Dordtenaren op dit terrein ontdekte markt bevond zich in het noorden van het land en zelfs wat daarbuiten. Kapiteins en stuurlieden werden dikwijls aangetrokken vanuit Friesland en Oost-Groningen. De resterende bemanningsleden monsterden vaak aan vanuit Groningen, Oost-Friesland (Duitsland), de Waddeneilanden en ook Katwijk bleek een leverancier van schepeelingen. Buitenlandse bemanningsleden bleken volgens de monsterrollen nog al eens uit Denemarken, Zweden en Duitsland te komen.

Kapiteinsvlag Dordrecht 17 (D 17)

De kapiteins waren in de 19^e eeuw mannen van aanzien en sommigen vestigden zich in Dordrecht van wie een enkeling later als reder ging optreden. Een kapitein van de koopvaardij stond in sociale status gelijk aan een korenmolenaar, een wijnkoper of een scheepsbouwer. Een gezagvoerder verdiende een flink salaris en bezat vaak aandelen in de rederij waarvoor hij werkte.

De functie van gezagvoerder hield onder meer in dat deze een scheepsjournaal diende bij te houden, dat na afloop van de reis aan de griffier van de Kamer van Koophandel moest worden afgegeven. Bovendien moest de kapitein een boekhouding (laten) bijhouden over alle financiële aangelegenheden die zich tijdens de reis voordeden. Een kapitein kende de wetten, voorschriften en regels die van toepassing waren in de aanloophavens en hij was de vertegenwoordiger van de rederij. Hij kocht en verkocht lading binnen de marges die de reders hem hadden aangegeven. Dit optreden als handelsagent vereiste een goed inzicht in de koersverhoudingen van de vreemde valuta's die hij op zijn weg tegenkwam. Bovenal was hij uiteraard verantwoordelijk voor het welzijn van bemanning en schip.

Wanneer zich tijdens de reis aan boord belangrijke zaken voordeden – zoals het overlijden van een passagier of bemanningslid, schade aan de lading en zware criminele vergrijpen – diende de gezagvoerder daar een verslag van te (laten) maken. Behalve een aantekening in het scheepsjournaal werd in de eerstkomende haven bij een notaris of bij de Nederlandse consul een verklaring opgemaakt over het voorval.

Kapiteins en stuurlieden waren doorgaans lid van een zogenaamd zeemanscollege. Deze instelling behartigde hun zakelijke belangen en bood de leden enige sociale zekerheid. De gezagvoerders voerden als lid van dit college een kapiteinsvlag met hun persoonlijke nummer daarin vermeld. De Rotterdamse kapiteinsvlaggen waren groen-wit-groen met in de middenbaan het kapiteinsnummer, bijvoorbeeld R 12; de kapiteins van het Dordtse zeemanscollege voerden de rood-wit-rode vlag met als aanduiding bijvoorbeeld D 12.

Kapitein Johannes Keyser¹ werd in 1833 lid van het Dordtse zeemanscollege en we volgen hem op zijn reizen waarbij tevens Dordtse reders en scheepswerven betrokken zijn. Keyser was een van de weinige autochtone gezagvoerders bij de Dordtse rederijen. In de periode 1830-1876 kwamen er 24 kapiteins uit Dordrecht tegenover 40 gezagvoerders alleen al uit Groningen.

Het fregatschip Bato

In 1836 is een fregat in aanbouw op de werf van Jan Schouten. De opdracht werd verstrekt door de Maatschappij der Dordrechtsche Scheepsrederij. Het schip dat vervolgens op 12 september 1836 te water wordt gelaten, krijgt de naam *Bato* mee. Kapitein voor de eerste reis die het fregatschip zal maken, is Johannes Keyser, gedoopt 10 september 1791 te Dordrecht, zoon van Johannes Adam Keyser en Anna Katrina Dolleman. Hij ging al jong naar zee en was – 28 jaar oud – kapitein op het kofschip *Vesta* uit Dordrecht. Hij maakte onder meer reizen naar Palermo.

Uit monsterrol nummer 518 blijkt dat op 27 augustus 1831 in Dordrecht de aanmonstering is voor een reis naar Batavia met het fregat *Louise prinses der Nederlanden*, reder de Maatschappij der Dordrechtsche Scheepsrederij. Als kapitein fungeerde Johannes Keyser en schip en bemanning – 34 personen – verlaten Dordrecht op 29 september 1831. Een jaar later – 21 september 1832 – is de *Louise* weer terug in Nederland. Keyser maakte als gezagvoerder nog een viertal reizen naar Batavia.

Het Archief van de Waterschout te Dordrecht

Het archief van de Waterschout² (hoofd van de waterpolitie) bevat een groot aantal monsterrollen. Een ‘*Monsterrol voor zeevarenden*’ bevat een reglement waaraan de varensgezellen die aanmonsteren zich beloven te onderwerpen. De aanmonstering voor de bemanningsleden van de *Bato* is op 21 februari 1837 (monsterrol nummer 803).

De eerste monsterrol van de *Bato* telt 17 artikelen waarbij het laatste artikel een opmerkelijke passage kent:

‘En in al hetgene bij deze artikelen niet is gespecificeerd, *zal een ieder zich reguleren naar de ordonnantien en kostumen dezer stede, op de boeten en straffen daarin begrepen*, onder verband als naar regten’.

Indien het reglement in bepaalde zaken niet voorzag, werden er dus Dordtse verordeningen en voorschriften toegepast aan boord.

Monsterrol 803 toont aan dat er 44 personen hebben aangemonsterd. Hofmeester L. Jansen, oud 22 jaar, uit Amsterdam wordt echter op 28 maart opgenomen in het gasthuis en blijft achter. In zijn plaats monsterde alsnog op 25 maart een hofmeester uit Brielle aan.

1. Johannes trouwt 31-10-1832 in Dordrecht met Petronella Vliegenthart, geboren in 1806 te Dordrecht. Zij is de dochter van Martinus Vliegenthart, korenmolenaar aan de Kalkhaven D 178 en Johanna Kruis. Getuigen zijn twee halfbroers van Johannes, kinderen uit het eerste huwelijk van moeder. Het betreft Dirk Schotman, goudsmid en Adriaan Schotman, wijnkoper, beiden in Dordrecht. Twee dochters van Adriaan trouwen later een kapitein van de koopvaardij, een derde trouwt Regoris Gips, scheepsbouwer en zoon van Cornelis Gips en Adriana Boest.

2. GAD archief 12



Het fregat *Bato* -hier voor de Engelse kust- werd in 1836 voor f 200.000 gebouwd op de werf van Jan Schouten in Dordrecht. Opdrachtgever was de *Maatschappij der Dordrechtsche Scheepsrederij*, opgericht in 1825 door Gerrit van Hoogstraten & Zn en Jacob Vriesendorp & Zonen.

De gevoerde vlag is de zogenaamde kapiteinsvlag. De vlag is rood-wit-rood en voorzien van nummer 17, het nummer van gezagvoerder Johannes Keyser (Stadsarchief DI 3047). Het schilderij is van Jacob Spin die de afbeelding maakte naar wat hij las in het logboek. Op een bepaalde plaats –zoals hier voor de Engelse kust- was genoteerd hoeveel zeil het schip voerde en onder welke omstandigheden dat gebeurde. De schilder handelde daar naar.

De bemanning van een fregat blijkt in die tijd te zijn samengesteld uit:

- Kapitein (minimaal f 100)
- vier stuurlieden (1^e t/m de 4^e stuurman); (f 70 – f 50 – f 30 – f 20)
- scheepsarts (f 60) J.H. van 't Hoff -19 jaar- uit Dordrecht
- bootsman (f 40) Hendrik Schokkenbroek – 34 jaar – uit Dordrecht
- bootsmaat (f 30)
- twee timmerlieden (f 50 en f 28)
- twee zeilmakers (f 29 en f 23)
- kok (f 36) en koksmaat (f 14)
- hofmeester (f 26)
- 15 matrozen (f 20)
- 11 lichtmatrozen (f 11 tot f 18)
- kajuitswachter (f 17)
- een jongen van 13 jaar (f 3)

(tussen haakjes is de maandelijkse gage vermeld)

WATERSCHOOTS-AMBT TE DORDRECHT.

MONSTERROL VOOR ZEEVARENDEN.



Wij Ondergeschreevene Officiëren en Matrozen, bekennen ons op de navolgende voorwaarden te hebben verhuurd, op het *Privaat* Schip genaamd *Bato.*—
daar Kapitein op is *Johannes Keyzer*
of die bij eenig voorval in zijne plaats mogt opvolgen, thans liggende te *Dordrecht*
en gedestineerd naar *Batavia.*—
of zoodanige andere plaatsen, baaijen en Zeehavens, als den Kapitein zal goedvinden.



ART. I.

Een ieder zal verplicht zijn, op den tijd, door den Kapitein bepaald, aan boord te zijn voorzien van al deszelfs plunje en al hetgene hij tot de reis zal noodig hebben, hetwelk ook weder niet van boord zal mogen gebragt worden, het zij gedurende de reis, of te huis komende, dan met voorkennis, en na beoorlijke visitatie van den Kapitein of Stuurman, op poene van twee maanden gagie voor den zeevarenden armen. — En wanneer de Stuurman, of zelfs de Kapitein, zulks verzuimen, zullen die ook wederkeerg verbeuren twee maanden gagie als boven.

Ook zal niemand weder van boord mogen gaan, zoo min hier ter Stede, als gedurende de reize, zonder speciaal consent van den Kapitein, of den in deszelfs plaats kommanderenden officier; veel min buiten boord vernachten, op de boete van een vierde maand gagie, ten behoeve van den zeevarenden armen.

ART. II.

De bedongen maandgelden, waarvan wij bij dezen bekennen *twee* maanden op hand ontvangen te hebben, zullen derzelver aanvang nemen, *by de monsterrol.*—

ART. III.

Wanneer de Kapitein of kommanderenden Officier het noodig oordeelt, om des nachts op het schip wacht te doen houden, het zij het schip hier nog ter stede ligt, of elders zich bevindt, zoo zal ieder verplicht zijn, daaraan te gehoorzamen, — en zal diegene, welke op zijne wacht slapende bevonden wordt, zoo wel als de ongehoorzame, verbeuren eene maand gagie, ten behoeve van genoemde armen, en verdere korrektie naar bevind van zaken.

ART. IV.

Een ieder zal verplicht zijn, alle scheepswerkzaamheden, ofschoon op zon- en feestdagen vereischt wordende, te verrigten, op verbeurte telkens van een vierde maand gagie ten behoeve van den zeevarenden armen.

ART. V.

In alle opzigten zal de ekwipage verplicht zijn, ieder Officier, in zijne kwaliteit, behoorlijk respect en ontzag te bewijzen, zonder zich aan dronkenschap, brutaliteiten of ongehoorzaamheid schuldig te maken, op boete van eene maand gagie voor den zeevarenden armen.

ART. VI.

Een ieder zal zich tevreden moeten houden met het rantsoen, hierna bepaald; te weten:

5 Ouncen SPER.		} Per Week, volgens gewoonte.
1 Pond ZOUTEYLESCH		
5 Ouncen STOKVISCH		
5 Ouncen BOTER, en bij gebrek aan boter		
2 Maatjes en 2 Vingerhoeden zoete OLIJ		
2 Pond, 2 Ouncen en 35 Wigtjes BROOD.		

Doch indien, (dat God verhoede) door eenig toeval, hetzij van eene lange reis, of andere oorzaken, bij den Kapitein en andere officieren, noodzakelijk geoordeeld werd, het gemeld rantsoen te verminderen, zal een ieder der ekwipage verplicht zijn, zich daarmede tevreden te houden; op verbeurte van al deszelfs te goed hebbende gagie, ten voordeele van de Reederij en poene van arbitraire korrektie.

Gedeelte van de voorschriften in de monsterrol voor de eerste reis van de *Bato* in 1837.

Opvallend is de leeftijd van de scheepsarts, de *doctor*. Deze jongeman plaatste op 10 december 1836 zijn handtekening voor de eerste reis van de *Bato*.³ Uit de monsterrol blijkt eveneens dat drie matrozen en een lichtmatroos niet kunnen schrijven, zij tekenen met een kruisje, te weten twee Noren uit Bergen en Frederikstad en twee Dordtenaren. Dat vier van de 43 personen in 1837 niet in staat zijn hun naam

3. Naspeuringen in het Stadsarchief brachten aan het licht dat Van 't Hoff niet de Dordtse Latijnse school bezocht.

te schrijven, is weinig. Hoewel de groep sterk heterogeen is samengesteld, is een analfabetisme van ongeveer 10% buitengewoon laag te noemen. Uit waarnemingen die in Dordrecht in de periode 1832-1841 werden verricht, blijkt dat 87% van de mannen kunnen schrijven, terwijl dit cijfer bij de vrouwen dan 67% bedraagt (voor geheel Nederland respectievelijk 75% en 60%, waarbij het Zuiden slecht scoort). Zelfs als we alleen de matrozen en lichtmatrozen van de *Bato* in aanmerking nemen – in het algemeen personen die geen langdurige schooltijd zullen hebben gehad – is het percentage dat kan schrijven toch ongeveer 85%, wat opmerkelijk hoog is. Het lijkt waarschijnlijk dat voor een aantal schepelingen het ‘tekenen’ van hun naam een hele opgave was, een gedachte die ondersteund wordt door de gedeeltelijk afgebeelde monsterrol.

Gezagvoerders op de Bato

Het schip vertrekt op 12 april 1837 met 43 man aan boord naar Batavia. Derde stuurman is Adolf Adriaan Hordijk, geboren in 1818 in Dordrecht, zoon van Willem Hordijk en Jacoba Brand. Later zal Adolf Adriaan als kapitein der Koopvaardij de kapiteinsvlag D 11 voeren.

Dat het mogelijk was een aanzienlijke carrière te ontwikkelen in de koopvaardij blijkt uit het gegeven dat op de eerste reis van de *Bato* als lichtmatroos W.F. Broeksmit – 18 jaar uit Zierikzee – meevaart. In 1848 zal hij de derde kapitein op de *Bato* worden. Als lichtmatroos ontving Broeksmit een gage van f 12 per maand, als eerste stuurman f 70 en als kapitein f 100.

Johannes Keyser maakte zes reizen als gezagvoerder met de *Bato* en werd in 1845 als kapitein opgevolgd door Pieter Sipkes – kapiteinsvlag D 1 – in 1794 te Amsterdam geboren. Drie jaar later neemt de eerdergenoemde W.F. Broeksmit – kapiteinsvlag D 44 – het commando van de *Bato* over en geeft dat tien jaar later – het schip is dan 21 jaar – door aan Cornelis van der Burg die de kapiteinsvlag D 88 voerde.

Johannes Keyser had geen schip meer in 1850 en bij zijn overlijden op 18-3-1873 was hij havenmeester in Dordrecht en woonde in de Prinsenstraat D 129.

De naspeuringen naar de *Bato* worden voortgezet waardoor de lijst van gezagvoerders van dit schip en de geschiedenis van de *Bato* wellicht kan worden uitgebreid.

Bezorgers

***Het bestuur bedankt de bezorgers
van Oud-Dordrecht voor wederom een jaar
trouwe bezorging van ons blad.***



Geen woorden maar daden

Quirine Verwaal en Dirk Beels

In onze serie interviews met oud-Dordtenaren, maken we in dit nummer een uitzondering. Deze keer geen geboren en getogen Dordtenaar, maar een 'echte' Dordtse, die ruim negentig jaar geleden in Amsterdam geboren werd, in Den Haag getogen is en pas 55 jaar geleden in Dordrecht kwam wonen. Vrijwel elke Dordtenaar kent haar echter, zo niet persoonlijk, dan wel uit de krant. Zij is zeer betrokken bij de huidige maatschappij in het algemeen en die van Dordrecht in het bijzonder. Onze oud-burgemeester Noorland noemde haar 'de herder van Dordrecht'. Onze geïnterviewde is mevrouw Charlotte van Praag. Het zal de lezers, die haar kennen, niet verwonderen dat we bij haar thuis ontvangen worden met thee.

Wortel schieten in Dordrecht

Het 'Dordtse leven' van mevrouw Van Praag begint in 1946. In dat jaar kreeg zij een aanstelling als docente Duits aan de Christelijke HBS in Dordrecht, tevens werd zij benoemd aan het Johan de Witt Gymnasium. De liefde voor de Duitse taal ontstond in haar jeugd. In de Eerste Wereldoorlog maakte zij met haar ouders een reis naar Keulen. Het bleek een enkele reis, want zij mochten niet naar huis terugkeren. Noodgedwongen bezocht de kleine Charlotte enkele jaren een Duitse school. Later ging zij in Amsterdam Duits studeren, in de periode 1944-1945 studeerde zij verder in Zürich.

Na de Tweede Wereldoorlog behaalde zij haar doctoraal-examen in Amsterdam.

Toen zij in Dordrecht aankwam, was ze een vreemde eend in de bijt. In deze voor haar vreemde stad zocht ze alleen haar weg. Haar eerste contacten in Dordrecht verliepen via de Johanneskerk. ('Ik heb er voor gevochten dat-ie zou blijven'). Ze werd lid van een vereniging die lezingen verzorgde over bijvoorbeeld cultuur en de Tweede Wereldoorlog. De leden van deze vereniging hadden veelal een universitaire opleiding genoten. Mevrouw Van Praag onderhoudt nog steeds contacten



Mevrouw Van Praag staand voor haar theeschenkerij 'De Melisse'.

met leden van deze vereniging. Ook onze vereniging mocht haar inschrijven als lid. Verder werd ze lid van de Vereniging van Vrouwen met een Academische Opleiding (VVAO). Deze vereniging heeft onlangs haar jubileum gevierd in de theeschenkerij in het Weizigtpark.

Een docente voor het leven

Haar keuze met jongeren te werken, is een bewuste geweest. ‘Je kunt helpen allerlei eigenschappen bij hen te ontwikkelen’. Haar liefde voor de stad Dordrecht ligt geworteld in haar betrokkenheid bij de Dordtse schooljeugd van vroeger en nu. Op de vraag waarom zij zo verknocht is aan Dordrecht, antwoordt zij: ‘Ik heb zoveel kinderen hier rondlopen’. Sommige van haar ‘kinderen’ hebben inmiddels ook een respectabele leeftijd bereikt. Eén van hen heeft haar onlangs uitgenodigd voor zijn zeventigste verjaardag. Een andere ‘oud’ leerling kwam ze een tijdje geleden tegen bij het NS-station. Deze senior was haar zeer dankbaar voor de liften bij het station waar mevrouw Van Praag zo hard voor heeft gestreden. Met de leerlingen die in 1968 examen hebben gedaan, vierde ze onlangs een reünie. En er is een oud-leerling die haar nog wekelijks een kaart schrijft.

Zij heeft leerlingen in soorten en maten gehad: een leerling die zich niet waste – dat was ouderwets – en daarom achterin de klas moest zitten, een andere leerling die persé bij het raam wilde zitten, want, zo zei hij, ‘ik wil bleken’, maar ook de politicus Eelco Brinkman, zoon van de toenmalige burgemeester van Hardinxveld-Giessendam.

Zij vertelt nog met veel plezier anekdotes over haar leerlingen, zoals over die jongen die elke week naar de bioscoop ging en aan zijn vrienden trouw verslag deed van wat hij had gezien. Gezien de uiteindelijke reactie van de anderen – Heb je al weer hetzelfde gezien?! – kwamen klaarblijkelijk alle films op hetzelfde neer.

Een andere gebeurtenis – een ‘krimi’ – speelde zich af tijdens een feest in een café in de buurt van de school. Een meisje had voor de gelegenheid een schitterende tafzijden rok met bloemmotief aangetrokken. Het licht viel uit, het licht ging weer aan..., en de bloemen waren uit de rok geknipt. De politie werd naar het ‘Tatort’ geroepen, maar kon niets vinden.

Een nieuwe klas die de docent wil uitproberen? Een stinkbommetje? De docente had, – oh wat slordig – wat boeken laten staan in de docentenkamer en ging die dus ophalen en liet de leerlingen in de stank zitten. Toen zij in de klas terugkwam, stonden alle ramen open en was de stank verdwenen.

‘De verhoudingen waren vroeger anders’, zegt mevrouw Van Praag, ‘de leerlingen en de docent waren eigenlijk familie van elkaar’. Zij heeft de opkomst van de drugs meegemaakt. Docenten konden een cursus volgen om drugsgebruik te herkennen en dat heeft ze dus gedaan. Een keer heeft zij het meegemaakt dat een leerling is weggehaald en naar een inrichting moest.

Via de drugs komt het gesprek op de huidige ontwikkelingen in onderwijsland. Ook daarin neemt mevrouw Van Praag duidelijk stelling. Neem bijvoorbeeld het leerpark. Ze heeft er geen goed woord voor over: ‘Met die samenklontering van scholen, maak je het de drugsdealers maar gemakkelijk, ze hebben er al hun

potentiële klanten, de leerlingen, bij elkaar. En de ambtenaren hebben alleen maar ouderenwoningen om het leerpark gepland, dat nodig uit tot inbreken. In Amerika zie je juist een tegenbeweging, daar komen ze terug van die grootschaligheid.'

Het studiehuis, een ander hot-item uit de onderwijswereld, baart haar ook zorgen. 'Het is natuurlijk prachtig als leerlingen zelf hun weg kunnen vinden, maar veel kinderen hebben een duwtje in de rug nodig. Dat houdt niet alleen begeleiding in, maar ook inspiratie. De rol van de docent is veranderd, hij is nu alleen nog maar reisgids en dan gaat het mis.'

Mevrouw Van Praag kent maar weinig mensen in haar omgeving waarmee ze over deze onderwerpen kan praten. Daarom belt ze regelmatig hoofden van scholen op om over dergelijke onderwerpen van gedachten te wisselen.

Jeugd en onderwijs, duidelijk een onderwerp dat haar ter harte gaat. Neem nu de vrije vrijdagmiddag, waar steeds meer over gesproken wordt. Een doorn in haar oog: 'Wat doe je op zo'n middag? Je vervelen!' Ze brengt het in verband met een klacht van de politie, dat er veel misdadigheid is bij jongeren tussen de twaalf en veertien jaar. Zij herinnert zich een project in Keulen, waar kinderen in het museum hun lievelingsschilderij mochten natekenen en als beloning een foto van het kunstwerk kregen. 'Jongeren moet je bezighouden, je moet ze de gelegenheid geven iets te doen waarin ze interesse hebben.'

Zodra een idee geboren is, kan het telefoneren beginnen. Diverse instanties krijgen een telefoontje: gemeentefondaties onderwijs en kunsten, het museum, de muziekschool, de theaterschool, de schaakclub en als laatste het Ichtuscollege. 'Ja', zegt mevrouw Van Praag, 'er moet ook begeleiding komen en dat zouden studenten van de Pabo kunnen doen als stage.' Tenslotte schrijft 'onze herder' een brief aan de burgemeester. Hij is positief, een schitterend idee, maar nu komt het nog op de uitvoering aan. Niet alleen het leven van jongeren gaat haar aan het hart, maar ook de relatie jongeren-ouderen. Ouderen doen niets, want die denken dat de jongeren toch niet naar hen luisteren en de jongeren luisteren niet en doen niets. Vroeger waren de ouders meer betrokken bij de schoolprestaties van hun kinderen dan nu. Jongeren en ouderen denken niet samen na over de dingen van nu. Jongeren hebben geen ervaring, die moet van ouderen komen. Zij hebben de kracht om het uit te voeren. 'Er is wat merkwaardigs aan de hand. Nederlandse jongeren hebben een drang naar vrijheid, maar wat kun je met die drang doen als je geen vrijheid hebt?' Mevrouw Van Praag doelt hiermee op de rol van Nederland en die van Nederlandse jongeren in het bijzonder, in Europa. Tijdens het afscheid van rector Boer van het Insulacollege heeft zij hierover gesprekken gevoerd met jongeren en hen gevraagd wat we moeten doen om een inbreng te hebben in Europa. Haar antwoord is klip en klaar: Nederland moet met België en Luxemburg als Benelux opereren. Volgens haar betekent dat meer macht voor de Beneluxlanden en het recht op veto binnen Europa. Over haar ideeën heeft ze een artikel geschreven voor de schoolkrant (zie hierna). Daarmee was voor haar de kous niet af. Ze schreef brieven aan Van Agt, De Hoop Scheffer en Kok; hun reacties hierop waren positief. Tenslotte suggereerde zij Paul Witteman dit onderwerp eens aan te kaarten in zijn televisieprogramma Lagerhuis.

Beste jonge vrienden,

Op drie november had ik met een groep leerlingen van jullie school een diepgaand gesprek en ik beloofde hen hier nog eens op terug te komen in de "IJsbreker." Wij spraken over twee onderwerpen: de moderne kennisoverdracht en de gevolgen ervan en wat is jullie positie als inwoners van een klein land in Europa?

Ik zal in deze IJsbreker slechts het eerste onderwerp bespreken om er grondig over na te kunnen denken en jullie antwoord erop te geven.

Het tweede onderwerp komt dan een volgende keer. Ik ben benieuwd naar jullie reactie!!!

Jullie zitten in het studiehuis om jullie kennis te verruimen, deze zelfstandigheid is een fijne zaak, of niet? Hoe doe je dat nu? Je krijgt een groot aantal inlichtingen, te veel om te onthouden. Je kan het alleen met het moderne massatoerisme vergelijken. Je ziet honderd dingen en ziet er geen één!

Alleen verdieping kan indruk maken. Zonder die verdieping is er geen inhoud. Wij moeten een keuze maken en ons toewijden, dat wil zeggen openstaan voor de verdieping, dat wij de inhoud zien en hem onthouden. Hij is dan ingeprint in je leven. Je hebt het met je inspanning toegeëigend, het is een deel van jezelf geworden. Ik heb zelf in musea in een ander land meegemaakt, dat men van een schilderij, dat je meeste belangstelling had, achteraf en tekening moest maken, om te zien of je het echt goed gezien had, d.w.z. geïntegreerd had. Meestal was het resultaat beschamend, want wij hadden gekeken, maar niet gezien. Misschien moet dat de leerschool van het studiehuis zijn!

Charlotte van Praag

De herder van Dordrecht

We kijken uit over het Weizigtpark, waar -op haar initiatief- zo'n vijftien jaar geleden een theeschenkerij is geopend. De schenkerij bevindt zich in de Melisse en is alleen op zaterdag en zondag van 14.00 tot 16.00 uur open. Je kunt er voor vijftig cent een kop thee kopen en een prettig gesprek met één of meer andere bezoekers krijg je er gratis bij. De schenkerij wordt draaiende gehouden door vrijwilligers.

Het is één van de vele zaken die tot stand zijn gekomen door haar inzet. Toen ze net in Dordrecht kwam wonen, heeft ze zich sterk gemaakt voor het recht van ongetrouwde vrouwen op een eigen huis.

Zij heeft zich ingezet voor het behoud van de Grote Kerk. Toen er houtworm in de koorbanken van de Grote Kerk werden ontdekt, ging zij naar het toenmalige ministerie van Onderwijs en Wetenschappen om geld te vragen voor de bestrijding hiervan. Zij heeft meegewerkt aan de inventarisatie van de grafstenen.

Het idee voor een historisch museum steunt ze van harte. Ze is blij met het feit dat er een archeologisch museum is, maar de locatie ervan vindt ze verkeerd. Een concentratie van het Stadsarchief en het archeologisch museum in het Hofcomplex zou ze toejuichen.

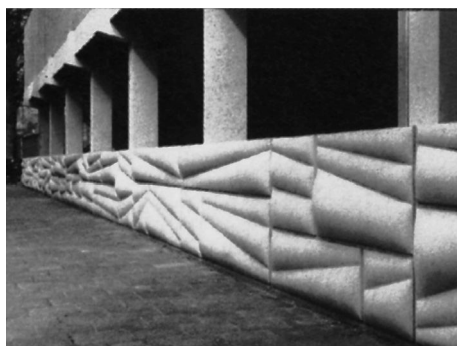
Ze is heel gelukkig met de tentoonstelling van kunstenaar Hans Petri, waarvoor zij het initiatief heeft genomen.

Petri en Petri

Kunstenaar Hans Petri was de zoon van een predikant. Omstreeks 1500 bestond er ook een dominee Petri. Zijn zoon was in de ban gedaan door de kardinaal nadat hij een overval had gepleegd in de kerk. Zoonlief trok naar Rome om daar de paus de ban op te laten heffen. In Rome heeft zoon Petri een onderdak voor pelgrims gesticht. Het verhaal over de niet-Dordtse Petri's is beschreven door Marico de Merwede. Mevrouw van Praag vertelt dat er een plaatsje Merwede is aan de Elbe. Zij verklaart dit doordat er mensen uit onze streek naar Duitsland gingen, omdat zij kennis hadden om grond droog te leggen.

Mevrouw Van Praag betreurt het dat er zo weinig Dordtse kunstenaars betrokken zijn bij wat er in de stad gebeurt. 'Zij laten bijvoorbeeld niets van zich horen als er weer eens onzinnige plannen zijn voor het Groothoofd.'

Zij heeft zich flink kwaad gemaakt op wethouder Lamers die op het onzalige idee kwam een fietsenstalling te maken op de plaats van het standbeeld van Johan en Cornelis de Witt. Er kwam niets terecht van de plannen. Zij betreurt nog steeds de sloop van het oude postkantoor en het gymnasium en zij heeft zich diep geschaamd voor de haveloze toestand van het huis 'De Onbeschaamde'.



Hans Petri *Betonnen wand*, 1972 HTS Dordrecht

Als wij aanstalten maken om weg te gaan, vraagt mevrouw Van Praag ons een brief af te geven bij de Dordtenaar. Twee dagen later staat haar ingezonden brief in de krant. Daarin maakt zij een vergelijking tussen Strijen en Dordrecht. Volgens haar heeft Strijen met zijn gerestaureerde smidse historisch besef en weet deze gemeente van aanpakken; de gemeente Dordrecht blinkt uit in loze beloften als het gaat om het herstel van de smederij bij het Koetshuis. Mevrouw Van Praag beëindigt haar brief met de oproep de herstelwerkzaamheden te beginnen vóór 2002.

Oproep

De heer E. van Bezooyen, Damsterdiep 47, 3313 TA in Dordrecht vraagt of iemand informatie heeft over Dick Zendman, de lorrenboer, die op het oude gedeelte van de Staart werkzaam was.

Rotterdamse houthandel in Dordrecht

J. Berger

Inleiding

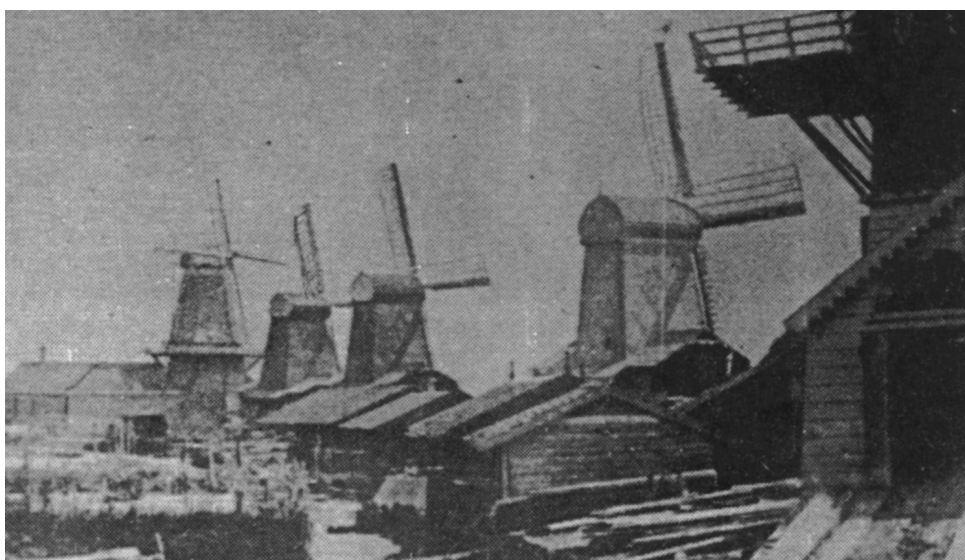
Als er over de houthandel en zaagmolens in de 17^e en 18^e eeuw gesproken wordt, denkt iedere doorgewinterde Dordtenaar in eerste instantie aan de Noordendijk met de vele balkengaten en de houtzaagmolens, die daar destijds stonden.

Dat is ook niet zo verwonderlijk, omdat in die tijd vele houtvloten van spectaculaire afmetingen afkomend uit het Duitse Rijn-en Moezelgebied op de Beneden Merwede voor de stad Dordrecht afmeerden en aldaar gesloopt ('gesleten') werden, om daarna in kleinere vloten in de balkengaten te worden opgeslagen voor de handel en ter verdere verwerking in één van de talrijke houtzaagmolens.

Andere Dordtse zaagmolens

Er was echter nóg een zaagmolengebied: *Het Papengat* en omgeving. In het zeer interessante boek 'Dordt in de kaart gekeken' -een uitgave van De Dienst Kunsten en het Stadsarchief Dordrecht- staat hierover op pagina 105 een zeer lezenswaardig stukje, waarop ik hier dan ook niet verder inga.

Er stonden oorspronkelijk rond dit Papengat vele molens, waaronder 16 zaagmolens te weten acht Paltrokmolens en acht Bovenkruiers. Het zou te ver voeren, hierop verder in te gaan, terwijl dit in het kader van deze tekst ook niet de bedoeling is. Het gaat mij eigenlijk speciaal om de Paltrokmolen *De Leeuw*, gelegen aan de zuid-



De Weeskinderendijk omstreeks 1870. (GAD GPV no.1905). Van links naar rechts de molens Het Anker (oliemolen), de paltroks De Kap Raven, De Leeuw en Het Oudmanhuis en een deel van zaagmolen De Vlasblom. Op de plaats van de Vlasblom stond vroeger de paltrok Het Spinnewiel. Deze zaagmolen werd in 1854 verplaatst naar Numansdorp en van daar naar het Openluchtmuseum in Arnhem.

zijde van de Weeskinderendijk tussen de Paltroks *De Kap Raven* en *Het Oudmanhuis*.

De molen 'De Leeuw' werd in 1883 gesloopt, de andere twee molens respectievelijk in 1886 en 1885. Volgens verscheidene archiefstukken en inschrijvingen bij de Kamer van Koophandel droegen de eigenaars de naam *Van der Linden*. Al in 1816 werd tot lid van voormelde Kamer benoemd: A. van der Linden Fz, voor de houthandel. Deze familienaam duikt steeds weer op in latere archiefstukken en bij de sloop van de molen was de eigenaar eveneens een Van der Linden. We mogen aannemen, dat volgens diverse gegevens omstreeks het jaar 1908 op de plaats van molen 'De Leeuw' een stoomhoutzagerij en schaverij is verrezen onder de naam *Stoomhoutzagerij en Schaverij der Handelsvereniging onder de firma F. en A. van der Linden, Weeskinderendijk nr. 47*.

Nu kom ik op de titel van deze tekst. In het jaar 1926 werden de genoemde Stoomhoutzagerij met loodsen, opslagplaatsen en bijbehorende balkengaten gekocht door de Rotterdamse firma Houthandel v/h C. Berger & Zonen. De verkopers waren de eigenaren F. en A. van der Linden!!!

De Houthandel v/h C. Berger & Zonen was omstreeks 1895 voortgekomen uit een door Cornelis Berger en zijn zoon Jacob gedreven meubelfabriek. Jacob zag na enige tijd meer in het handel drijven in hardhout en fijnhout onder het motto: 'Je verdient het vlugger met de handel dan met je handen'. Omstreeks 1900 werd een zagerij gesticht aan de Bergse Plassen te Hillegersberg. De houthandel ging in die jaren voorspoedig en zodoende konden er al in 1913 een kantoor en opslagplaatsen gebouwd worden aan de Rechter Rottekade in het centrum van Rotterdam. De zagerij bleef tot het jaar 1924 in Hillegersberg, toen het gehele bedrijf door brand verwoest werd. Er werd geen vergunning verleend tot wederopbouw, daar de gronden tot aan de Plas voor woningbouw bestemd waren. Na enige moeilijke jaren verhuisde dus het zagerijgedeelte van de houthandel naar de Weeskinderendijk te Dordrecht. Vanaf dat moment was het complete adres van de firma:

Houthandel v/h C. Berger & Zonen

Hoofdkantoor: Rechter Rottekade 139, Rotterdam.

Zagerij: Weeskinderendijk 213, Dordrecht.

Naar Dordrecht

Jacob Berger had in die tijd al zijn oudste twee zoons in de zaak gekregen, namelijk Cornelis, die een opleiding in de fineerhandel in Parijs achter de rug had en Hendrik, die al eerder de leiding had over de zagerij te Hillegersberg. Deze moest dus met zijn gezin met vier kinderen – waaronder ook uw scribent – in november 1926 naar Dordrecht verhuizen. Ik begon pas in Dordrecht bewust te leven, daar ik als peuter van amper 1 jaar oud verhuisde.

De jaren dertig waren gezien de crisistijd niet altijd even gemakkelijk en het personeel moest ook op tijd zijn loon krijgen, waardoor de firmanten en hun gezinnen de broekriem wel wat moesten aanhalen, doch ontslagen werd er niemand bij de firma, waarvan diverse personeelsleden uit Rotterdam waren meeverhuisd.

Een bewijs dat ook het Rijk in die tijd over geringe geldmiddelen beschikte, was wel, dat de verkeersbrug tussen Zwijndrecht en Dordrecht – gereedgekomen in

1939 – zo'n enorm scherpe bocht heeft gekregen. De bedoeling was zo weinig mogelijk grond te moeten onteigenen, want anders had het tracé dwars over de houtwerf gelopen.

Oorlogsjaren 1940-1945

Het jaar 1940 was natuurlijk voor de gehele bevolking een rampjaar, doch voor onze firma wel in het bijzonder. In Rotterdam werden kantoor en opslagplaats door brandbommen verwoest. In Dordrecht in diezelfde meidagen gingen houtloodsen en opgeslagen hout op de werf geheel door brand verloren, doordat het bedrijf aan de rand van de stad in de vuurlinie lag. De zagerij en het werfkantoor bleven echter toen behouden en niet te vergeten het opgeslagen rondhout in de balkengaten, veelal Europese loofhoutsoorten.

Er kon dus toch nog gezaagd worden en later werd er nog mondjesmaat bijgekocht uit binnenlandse houtopstanden. Al het hout was op een bepaald moment op de bon en dat belemmerde tenslotte een vlotte handel. Het personeel bleef aan het werk, behalve enkele werknemers die uit veiligheidsoverwegingen moesten onderduiken. Voor de gezinnen werd door de firma gezorgd. Tenslotte kregen wij een 'Verwalter' in de zaak, omdat wij te weinig generatorhout voor de bezetters produceerden, waarmee hun wagenpark op de weg gehouden moest worden.



Het balkengat met van links naar rechts op de achtergrond de Zwijndrechtse brug, de oude spoorbrug, de Electro Motoren Fabriek, de Victoria en de Grote Kerk.



De elektrische zaag in werking.

Na de bezetting

Na de bezetting werd er hard gewerkt aan de wederopbouw van de bedrijven in Rotterdam en Dordrecht, maar de rampspoed was nog niet voorbij, want in de nacht van 21 op 22 mei 1948 brandde de zagerij totaal af, oorzaak niet bekend, mogelijk zaagselbroei.

Er werden direct plannen gemaakt voor herbouw en nog in datzelfde jaar werd begonnen met nieuwbouw, doch nu in steen in plaats van hout. Vermeldenswaard is nog wel, dat bij het afgraven voor de nieuwe fundering de oude fundering van molen 'De Leeuw' volledig gaaf voor de dag kwam inclusief de windwijzer in de vorm van een leeuwtje.

Op 2 januari 1949 kon de zagerij weer in bedrijf gesteld worden, waarbij de elektromotor zijn intrede deed in de plaats van de stoomtractie. In 1950 waren ook de nieuwbouw van kantoor en loodsen te Rotterdam gereedgekomen, maar natuurlijk niet meer in het centrum, doch aan de Merwedehaven te Rotterdam.

Tenslotte

Watersnood februari 1953. De terreinen en de zagerijkelder staan volledig onder water, doch er gaan gelukkig geen houtvoorraden verloren.

Aangezien er steeds meer tropisch rondhout aangevoerd wordt dat niet gewaterd behoeft te worden, werd besloten in de komende jaren de balkengaten te dempen en zo is het ook gebeurd. In de daarop volgende jaren zijn op het door



Zagerij houthandel C. Berger & Zn. Links op de achtergrond de oude gashouder die bij de Mijlweg stond.

demping gewonnen terrein diverse loodsen gebouwd voor de opslag van gedroogd hout.

Enkele data tot heden

1958: Vennootschap onder firma wordt omgezet in een Naamloze Vennootschap.

1964: Aandelen verkocht aan de INTERNATIONALE CREDIET EN HANDELS-VERENIGING te Rotterdam, kortweg: INTERNATIO ROTTERDAM.

De naam Berger wordt gevoerd tot 1968, waarna die verandert in: VERENIGDE INTERNATIO HOUTBEDRIJVEN B.V.-ROTTERDAM-DORDRECHT.

Directie, boekhouding en inkoop voor alle houthandels verhuizen dan naar de Weeskinderendijk te Dordrecht.

1970: INTERNATIO fuseert met Wm. MÜLLER & CO te Rotterdam waarbij de naam verandert in 'INTERNATIO-MULLER' met acht houthandels in Nederland en enkele in Duitsland.

Vanaf 1970 tot 1994 hebben er diverse reorganisaties plaatsgehad. Vele gespreide locaties werden vervangen door een centraal verkooppunt en dat is tenslotte in Dordrecht gebleven aan de Weeskinderendijk, eerst nog onder de naam 'INTERNATIO-HOUT' en sinds het jaar 2000 onder de naam 'INTERNATIONAL-HOUT', omdat in dat jaar het bedrijf door Internatio-Muller, als zijnde niet meer passend binnen hun inmiddels gewijzigde activiteiten, werd verkocht aan een Nederlandse Holding op het gebied van de houthandel en de timmerindustrie.

Er wordt hoofdzakelijk tropisch en Europees hardhout en Amerikaans naaldhout ingevoerd en door geheel Nederland verkocht aan grote afnemers. De zagerij is omstreeks 1998 definitief gesloten en daarmee verdween de laatste rondhoutzagerij uit Dordrecht.

Heilig en profaan 2

1200 Laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties

In dit boek van circa 400 pagina's worden ruim 1200 insignes op ware grootte afgebeeld, met gegevens over voorstelling, vindplaats, afmetingen, materiaal, bevestigingswijze, datering en eventuele opschriften.

Heilig en profaan 1 verscheen in 1993. De delen 1 en 2 samen bevatten 2300 insignes. Ook onze stad leverde een belangrijke bijdrage aan dit boek. Hiervoor zorgde o.a. onze stadsarcheoloog, de heer Johan Hendriks. Hieronder zijn onderwerp.



Het stadskernonderzoek op het Statenveld te Dordrecht is van groot belang geweest voor de kennis van de topografische ontwikkeling van de stad. Hieruit kwam naar voren dat er in het laatste kwart van de veertiende eeuw een grote herstructurering heeft plaatsgevonden, waarbij nieuwe ontwateringssloten en straten werden aan-



gelegd en een geheel nieuwe woonwijk kon worden ontwikkeld. Daartoe werd de natte en drassige ondergrond met enige meters opgehoogd. In dit veertiende-eeuwse ophogingspakket bevonden zich ruim 6000 metalen voorwerpen, waarvan 298 lood / tinnen insignes en sieraden. Dit is slechts 5% van het totaal. Hoewel Dordrecht de meeste insignes in Nederland heeft opgeleverd, zelfs voor Europese begrippen een uitzonderlijke hoeveelheid, is dit ten opzichte van de enorme hoeveelheden insignes die in laatmiddeleeuws Europa aanwezig waren, aan de lage kant. De bijzondere situatie in Dordrecht hangt samen met het op systematische wijze inzetten van de metaaldetector en het maken van afspraken met detectorgebruikers, in combinatie met de bijzondere ondergrond, waarin deze voorwerpen goed bewaard blijven. Tijdens het onderzoek was het de bedoeling de insignes vooral in archeologische con-

text te onderzoeken. Helaas werden er slechts vier in een grondspoor aangetroffen, een twintigtal op een opgravingsvlak. De rest is afkomstig uit het veertiende-eeuwse ophogingspakket, waardoor de directe relatie met het opgravingsterrein en de bewoners van die plek niet gelegd kan worden. Ze geven dan ook geen informatie over de religiositeit van deze bewoners. Bovendien kunnen insignes ook als gevolg van opgelegde bedevaarten, of als bijproduct van handelsactiviteiten in Dordrecht terecht zijn gekomen. Het merendeel van de insignes is namelijk afkomstig uit het Maas-Rijngebied tussen Maastricht en Keulen, een regio waarmee in de 14e en 15e eeuw nauwe handelscontacten waren.

Onder de insignes valt één categorie bijzonder op, te weten die gewijd zijn aan Maria. Ruim 40% van de religieuze insignes heeft betrekking op haar. Mogelijk hangt dit samen met een nog weinig onderzochte Mariadevotie in Dordrecht.



Vrijwilligers gezocht

De werkgroep 'Het Nieuwe Werck' doet historisch huizenonderzoek in het gebied dat wordt gevormd door de Nieuwe Haven, de Hoge Nieuwstraat, het Vlak, Binnen- en Buiten Walevest, Lange IJzerenbrugstraat, Venlostraat, de Veersteiger en het Blauwpoortsplein.

Er is inmiddels een enorme hoeveelheid transport- en hypotheekakten uit het Oud-Rechterlijk Archief getranscribeerd. De resultaten daarvan zijn ter nader onderzoek in een database-programma opgeslagen. De werkgroep zoekt vrijwilligers voor het transcriberen van 16e en 17e eeuwse akten uit zowel het ORA als uit de notariële archieven. De akten kunnen zowel thuis (in fotokopieevorm) als in het Stadsarchief worden bestudeerd.

Heeft u interesse? Stuur dan een briefje of een e-mail aan:

Werkgroep 'Het Nieuwe Werck'

Nieuwe Haven 35, 3311 AR Dordrecht. E-mail: boezeman@quicknet.nl

Agenda

15 januari 2002 om 20.00 uur in het Hof

Nieuwjaarsbijeenkomst

Gasten: Mevrouw Janna Beyerman en de heer Chris de Bruyn.

Onderwerp: De scheepsmodellen en de restauratie van museum Mr. Simon van Gijn.

26 maart 2002 om 20.00 uur in het Hof

Jaarvergadering

Lezing over de Noordendijk / Lijnbaan.

Cursus oud schrift

Op dinsdag 15 januari gaat op het Stadsarchief een cursus Oud Schrift voor Gevorden van start. In acht lessen krijgt u de gelegenheid vertrouwd te raken met het 16e eeuwse en Middeleeuwse schrift, zoals dat hier in Dordrecht en Holland geschreven werd. De teksten die gelezen worden, zijn te vinden in de archieven van het Stadsarchief. U krijgt ook informatie over deze historische bronnen, zodat daarmee de teksten beter tot hun recht komen. De cursus is vooral bedoeld voor degenen, die al een behoorlijke kennis hebben van 17e-eeuws schrift.

Plaats: Stadsarchief, Stek 13, 3311 XS Dordrecht, tel. 078-6492311

Tijd: Acht keer op dinsdag vanaf 15-1-2002 van 20.00 - 22.00 uur.

Docent: Emile Havers

Kosten: € 75,35.

Opgeven bij SCE de Berckepoort, Voorstraat 320, 3311 ET Dordrecht, tel. 078-6393444, e-mailadres: berckepoort@dordt.nl

Inhoud

Redactioneel	<i>Gerard Gast</i>	1
Een wandeling langs het verleden met professor Renaud	<i>Quirine Verwaal</i>	2
Nieuwjaarswens		5
Dordrecht aan beide zijden van het water	<i>Johan Hendriks</i>	6
Fotoquiz – Molen Kijck over den Dijk	<i>Ernst Verwaal en Gerard Gast</i>	16
Dordtse uitgevers- en drukkersmerken (2)	<i>Jan Alleblas</i>	18
Je plaats kennen	<i>Arianne Baggerman</i>	22
Dordrecht en Leeuwarden, de Prins werd in twee stukken begraven	<i>Cees Esseboom</i>	31
Dordtse florijnen		41
Stichting Vrienden van het Museum Simon van Gijn		42
Het verhaal achter een kapiteinsvlag	<i>Mevr. H.W.G. Blokland-Visser</i>	43
Bedankje voor de bezorgers		48
Geen woorden maar daden Interview met Charlotte van Praag	<i>Quirine Verwaal en Dirk Beels</i>	49
Oproep		53
Rotterdamse houthandel in Dordrecht	<i>J. Berger</i>	54
Heilig en profaan 2	<i>Johan Hendriks</i>	59
Vrijwilligers gezocht		60
Agenda		60
Cursus oud schrift		60
Vereniging Oud-Dordrecht		61
Inhoud		62
Advertenties		63 en 64